

Digitalized By Farooq Abbas Miana For wasaib.com

Wasaib.com

Seraiki language, culture & society

- ⊞ Pakistan: Lawyers' Leader Demands Independent Judiciary - RadioFreeEurope/Radioliberty
- ⊞ Rice offers regrets to Pakistan for border deaths - The Associated Press
- ⊞ US strike aggravates alliance with Pakistan - Daily Times
- ⊞ US must be patient with new govt in Pakistan: Carter - Daily Times

(سرائیکی)

محمد اسلم رسولپوری

سارے حق ہاتھ کیے بہن

لسانی مضامین	ماں کتاب:
محمد اسلم رسولپوری	لکھاری:
اگست 2006	سن اشاعت:
الکتاب گرافکس ملتان	کمپوزنگ:
300	تعداد:
65/- روپے	قیمت:
سرائیکی پبلیکیشنز رسولپور	ناشر:
تحصیل جام پور ضلع راجن پور	

سرائیکی پبلیکیشنز - رسولپور تحصیل جام پور، ضلع راجن پور

تذییر

صفحہ نمبر	ناں	نمبر شمار
	کچھ کتاب بارے..... از: منیر احمد نقاب ایڈوکیٹ	1
	پہلی گالھ	2
	زبان دا اک بنیادی مسئلہ	3
	ڈریڈارڈ تشکیل تے معنی دی حرمت	4
	اساڈی پہلی بولی	5
	سرائیکی تے منڈاری دے تاریخی تے لسانی رشتے	6
	سرائیکی تے پنجابی..... ڈونزبانان	7
	سرائیکی دا اک لہجہ..... قندھاری	8
	اجڑی بولی یا سرائیکی	9
	وادی سلیمان وچ لسانی تبدیلیاں	10
	سرائیکی ادبی زبان دا مسئلہ	11
	سرائیکی دی بقا داسول	12
	پاکستان دیاں آریائی زبانان	13
	بروہسپسکی..... پک کلھی بولی	14
	پالی..... موئی ہوئی بولی	15
	تامل ترکی اتے سرائیکی	16
	فرہنگ	17
	کتابان	18

اُنہیں آدی واسیں دے ناں!

جنیں وادی سندھ وچ سب کنوں پہلے

ہک زبان الاون دا اُپر کیتا۔

کچھ کتاب بارے

ایند اپتہ لگیے تے انشا اللہ باقی پڑھن والے لوکیں کوں وی پتہ لگسی کہ اصل کیا ہے تے نقل کیا ہے۔

سرائیکی زبان داملسمہ وی کچھ ایہو چہاں ہے جو ایں دی اصل پنجابی کوئی نہیں بلکہ اے زبانیں دے جیڑھے خاندان مال اصل تعلق رکھیندی اے۔ اوندا آج تیں حوالہ ایں کتاب دے علاوہ بیا کتھا پیں وی نہیں ملیا۔ آنجھیاں غلطیاں اتنی وڈی تے عظیم زبان جیڑھی جو ایں خطے وچ ہمیشہ بولی ویندی رہی ہے۔ بہن تک سوی وانگوں ایں کوں کھندیاں رہ گئیں۔ لیکن انھیں دشمن عناصر دیں کوششیں دے باوجود وی ایہہ زبان ختم نہیں تھئی نہ ہی ایں زبان کوں کوئی وڈا نقصان پہنچے۔ آتے اے سہراہلم رسولپوری تے باقی دو تیں دے سر ہے جنہیں ڈہنہہ رات محنت کیتی ہے۔

”لسانی مضامین“ ناں دی ایں کتاب پڑھن مال بک وڈا اکشاف اے وی تھے جو اقوام متحدہ دی رپورٹ دے مطابق دنیا دیاں بہوں ساریاں زبانیں مرن دی کدھی تے بہن۔ زبانیں کیوں ختم تھیندیاں ویندین آتے انہیں دی شناخت کیوں ختم تھیندی ویندی اے۔ انھیں وجوہات داسا کوں ایں کتاب دے پڑھن مال پتہ چلے بے شک اسان اُردو وی بولوں کیوں جو اوسا ڈی ملکی زبان اے انگریزی وی بولوں آتے سکھوں کیوں جو انٹرنیشنل زبان ہے تے دنیا دے وچ انگریزی داراج اے۔ لیکن انہیں مال آسان اپنی سرائیکی زبان دی ترقی واسطے وی ہر ممکن کوشش کروں تے اپنے آون والیں نسلیں کوں وی ایں کم تے لاڈیوں کیوں جو ایہہ ساڈی مادری زبان ہے۔ ایہہ ساڈی دھرتی تے ویسپ دی زبان ہے اے ساڈی شناخت ہے۔ ایہہ کتاب پڑھن دے بعد میں ایں نتیجے تے پہنچاں آتے میڈے خیال وچ ایں کتاب دامرکزی خیال وی ایہو ہے۔

مسیر احمد قبا ایڈووکیٹ

اہلم رسولپوری سرائیکی زبان دے مشہور محقق بہن۔ صاحب موصوف نے اگر میں ایہہ آکھاں جو سرائیکی زبان کوں متواون واسطے اہم کردار ادا کیتے تے ایہہ گالھ غلط نہ ہوئی۔ سرائیکی زبان جیند کوئی متفقہ رسم الخط کئے نا ہا تے جیند کوئی اپڑیں سجان وی کئے نا ہئی۔ حالانکہ پاکستان وچ اے بہوں زیادہ بولی ویندی ہے۔ اولوگ جیڑھے اپنے آپ کوں بہوں وڈا دانشور آہن تے پنجابی زبان دے بہوں وڈے پرچارک بہن۔ عظیم سرائیکی زبان کوں پنجابی زبان دا بچہ لہن۔ انہیں کوں جدید تحقیق تے دلائل دے مال ڈیسے جو سرائیکی زبان پنجابی زبان دا حصہ نہیں بلکہ اے بک ارج زبان ہے۔ جیند origin علیحدہ ہے جیند رسم الخط وی اپنا ہے۔ ایہہ زبان کتھوں نکلی اے۔ تے ایں زبان کیوں ترقی کیتی ہے۔ میں اہلم رسولپوری نے ایہہ ڈسن دی کوشش کیتی ہے۔ مصنف تے آنجھئی خوب صورتی مال ایہہ گالھ ساکوں ڈساؤتی ہے جو سرائیکی دارشتہ پنجابی مال نہیں بلکہ منڈاری مال ہے۔ انہاں ساکوں ایہہ وی ڈیسے جو سرائیکی زبان اصل وچ منڈاری زبان توں نکھتی ہے نہ کہ پنجابی توں۔ پنجابی زبان بک علیحدہ زبان ہے تے سرائیکی ڈو جھی علیحدہ زبان ہے تے ایہہ گالھ ساکوں دلائل دے مال ڈیسے جو انہیں ڈو زبانیں دارشتہ صرف ہسائیں دا ہے۔

”لسانی مضامین“ کتاب دا بغور مطالعہ کرن دے بعد میں ایں نتیجے تے پہنچاں جو ایہہ کتاب جدید تحقیق دا خزانہ ہے۔ ایں کتاب دے حوالے مال ساکوں بہوں ساریاں معلومات ملین۔ ایہا وی بہوں وڈی گالھ ہے جو زبان حک بی ہووے تے کوڑی تحقیق بی زبان آکھے۔ ایں ”لسانی مضامین“ نامی کتاب دے پڑھن مال میکوں

پہلی گالھ

اج او ابتدائی انسانی زبان اگر اسما ڈے سامنے ہوندی تاں اسماں کو اندازہ تھی سکے ہا۔ جو زبانیں دے انہیں ساریں خاندانیں وچ کیا کیا مشترک اے۔ ولیم جونز دی ایہہ دریافت جو یورپی اتے ہندوستان دیں آریائی زبانیں دی اصل P.I.E. ہے۔ ایں حد تاں درست اے۔ جو انہیں زبانیں دے کجھ بنیادی عناصر وچ مشترک لہجہ آئے۔ جڈاں جو انہیں زبانیں وچ حالی تاں نہیں لہجیا۔ جیرھیاں مختلف خاندانیں نال تعلق رکھن یا Isolate زبانیں ہن۔ ولیم جونز دا ایہہ نظریہ جو یورپی اتے ہندوستان دے آریائی زبانیں دی اصل ہک ہے۔ یورپ کوں بہوں بھا گیا۔ کیوں جو ایہہ انہیں دے استحصال دارا ہموار کریندا ہا۔ (۱)

ویسے وسط ایشیا وچوں آریا داسفر کرن اتے بذات خود آریا دی ہک خاص نسل ہوون دا نظریہ وی قیاسی اے جڈاں جو ہندوستان دے بہوں سارے عالم اچ اے دعویٰ کریندے کھڑن جو آریا ہندوستان کوں باہروں نہیں آئے۔ بلکہ گنگا جمنادی وادی وچ موہنی تہذیبیاں آون دی وجہ کوں اوجنوبی ایشیا دے مختلف علاقیاں وچ کھنڈ گئے۔ میں اتھہ ایہہ آکھن چاہنداں جو مغربی ماہرین لسانیات دے مطابق زبانیں دے جبرھے گروہ قطعی طور تے ہک پے کوں انج ہن (مثال دے طور تے وادی سندھ وچ آون والے گروہیں آسٹرو ایشیا تک (منڈا قبائل) دراوڑ اتے آریا دیاں زبانیں) ہن۔ درست کہئیں بلکہ اصل انہیں ساریں زبانیں Origin ہا۔ ہک اے۔ ات واسطے

(۱) ایذا مطلب ایہہ ہا جو ہندوستان اتے یورپ وچ پرانے رشتے موجود ہن۔ ہندوستانی آریا اتے یورپی آریائی نسل ہک اے اسماں ہک بے واسطے ان سوئیں کےئیں اتے اسما ڈی ایٹ پٹ کوئی دشمن دی ایٹ پٹ نہیں۔ بلکہ اسماں ہک ہوون وجہ کوں خیر خواہئیں۔

انسان جبرھلے ڈاہ کنوں ویہہ لکھ سال پہلے اپنے پیریں تے کھڑا تھیا اتے کہیں ویلے ون تے اتے کہیں ویلے بھوکیں تے بیرا کریندا ہا تاں اوں ویلے اوں دنیا دیں مختلف علاقیاں کوں سفر شروع کر ڈتا۔ لیکن اوں ویلے او کوئی باقاعدہ زبان نہ لیندا ہا۔ زبان دا آغاز بہوں بعد وچ شروع تھیا اتے اوندی مکمل شکل اختیار کرن وچ ڈیہر سارا وقت لگیا۔ (۱)

بعد اچ افریقہ کنوں انسانیں دا ہک بیا گروہ ہک زبان لیندے ہوئے مختلف علاقیاں وچ ٹر گیا۔ اتے مختلف علاقیاں وچ ونج رہیا اتھاں اوں زبان دے مختلف خاندان بنئے۔ اتے اوں ابتدائی Original Language نے بعد وچ منڈا، دراوڑ، آریائی اتے کئی انہیں زبانیں دے خاندانیں دی شکل اختیار کیتی۔

(۱) ایں بارے وچ ڈونظرے ہن۔ ہک نظریہ ایہہ ہے جو مختلف زبانیں مختلف علاقے وچ پیدا تھئیں اتے ارتقا دی منازل طے کیتیں۔ جڈاں جو ڈوہما نظریہ اے ہے۔ جو زبان ہک علاقے وچ پیدا تھی۔ اتے اوں علاقے دے کوئیں جیر بھلے دنیا دے مختلف حصیاں ڈوسفر کیتا اتے ونج رہائش اختیار کیتی تاں اتھاں ارتقا دے مختلف مراحل وچ زبانیں انج انج تھی گھیاں۔ جویں جو اچ دی ہک زبان دے مختلف علاقیاں دے مختلف لہجے بولے دیدن اتے بعد وچ اونج زبانیں بن ویدن۔ عام طور تے ایہہ نظریہ مقبول اے جڈاں جو پہلا نظریہ قیاسی اے اتے اوں دے پیچھوں کوئی معتبر دلیل وی کے نہیں۔

زبان دا کہ بنیادی مسئلہ

زبان دا کہ بنیادی مسئلہ ایہہ اے جو او عام طور تے خاص صورت حال کوں بیان کریندی اے۔ اوہدا مجموعی احاطہ نہیں کریندی۔ مثال دے طور تے اگر ہن گھڑی تے ڈووجے شام دا وقت ہووے۔ اتے ایہہ گالھہ میں کاغذ تے لکھ تے رکھ ڈیواں جو ہن ڈووجے شام دا وقت اے۔ تاں جبر ہلے چارو جے شام کوں میڈا کوئی تنگتی میکوں ملن آؤسی اتے کاغذ تے لکھیا ہو یا ایہہ ڈیکھسی جو ہن ڈووجے شام دا وقت ہے تاں اوہ اس فقرے کوں غلط قرار ڈیسی۔ حالانکہ کہ مخصوص صورت حال وچ ایہہ فقرہ ٹھیک ہا اتے نویں صورت حال وچ ایہہ غلط تھی گئے۔ ایہہ کیا ہے؟ کیا ایہہ زبان دی عدم صلاحیت اے جو او ساری صورت حال دا احاطہ نہیں کریندی۔

شاید اصل معاملہ ایہہ اے جو انسانی ارتقا دے دوران انسانی ذہن جبر ہلے ترقی دے کہ خاص مرحلے تے پہنچے تاں انسان وچ الاون دی صلاحیت پیدا تھی گئی تے ول زبان دا منڈھ بدھج گیا۔

زبان دے ایس منڈھ بدھج جن نال انسان دا تعلق معروض نال جڑن شروع تھیا۔ اتے خارجی دنیا دا اثبات تھیا۔ جیندے نال انسان تے اشیاء دے درمیان رشتہ پیدا تھیا۔

انسانی تخلیق کنوں پہلے اشیاء توڑے جو جو دکھریاں ہن مگر انسان اتے انہیں دے درمیان کوئی حقیقی رشتہ نہ ہا۔ جیویں جو جانوریں اتے اشیاء دے درمیان معاملہ اے

انہیں زبانیں وچ Original Language دیاں باقیات موجود ہن جینکوں دریافت کرن باقی اے۔ اتے کچھ حد تاں سرانگیکی زبان دے گہرے مطالعے نال اسان انہیں ساریں زبانیں دیں خاندانیں تاں جے سگوں یا ناں پاکستانی زبانیں دیں بنیادیں تاں جے ویسوں۔

محمد اسلم رسول پوری

کریسوں میں سوالات دیے بے معنویت ظاہر تھی ویسی تے مسئلہ وی ختم تھی ویسی۔
انھیں فلسفیں دے نزدیک فلسفہ دافرینضہ وی صرف ایہو اے۔ جو او بے معنی سوالات دا
خاتمہ کرے۔

عقل دی ہک سطح تے ترقی دے نتیجے وچ زبان پیدا تھی اے اے اے اوند
اے سسٹم وی ذہن دی اوں سطح دے نتیجے وچ بنے۔ اگر انسانی عقل دی سطح ہا
رہی تاں زبان دا وی موجودہ سسٹم قائم رہی۔

اگر انسانی عقل دا معیار اتے سطح بہتر تھیسی اتے اوہی ترقی کر رہی۔ تاں
زبان وچ اشیاء بارے حقیقت تاں اپروچ کرن دی صلاحیت وچ وی اضافہ تھیسی۔
اتے زبان دا سسٹم اکو ہاں تھیون نال سوالات دی بے معنویت وی ختم تھی ویسی۔ اتے
صورت حال کون بیان کرن وچ بہتری آؤسی اتے ابہام وی گھٹسی۔ زبان دی ایہہ
عدم صلاحیت میڈے خیال مطابق عام انسان دی بول چال اتے ادب دی زبان دی
حد تاں گھٹ اثر انداز تھیندی اے۔ لیکن بے ٹیکنیکل علوم جیندے وچ میڈے
نزدیک خاص طور تے سائنسی علوم اتے فلسفہ شامل ہن خصوصی طور تے ایند اٹکار ہن۔
ات واسطے انہیں ساریں علوم واسطے ہک خاص علمی اتے تکنیکی زبان کون رواج ڈیونا
ہوسی۔ جیویں جو عام طور تے سائنسی علوم وچ ڈٹا ویندے یا ڈجھی صورت وچ حال
وچ اسماں کون تخلیقی فلسفہ دی روشنی وچ بے معنی سوالات دا خاتمہ انھیں دی تحلیل نال
کرنا ہوسی۔ اتے حالی زبان دی موجودہ صورت حال تے گزارہ کرنا ہوسی۔

زبان کون پہلے انسان اشیاء نال کوئی رشتہ جڑیندے وی ہون تے کوئی سوچ
بچار رکھدے وی ہون تاں وی آپت وچ ابلاغ دا کوئی ذریعہ نہ ہون پاروں اشیاء
دی حقیقت بارے خیالات دا تبادلہ نہ کر سگدے ہن۔ ات واسطے خارج اوں ویٹھے
حقیقت بنے جبر ہلے اشیاء کون ناں ڈتے گئیں اتے اوندے نال انھیں دی صفات دا
تعیین کیتا گئے۔ ایندے علاوہ اشیاء تے مختلف تجربات دے نتائج وی علم دی شکل اوں
ویٹھے اختیار کیتی۔ جبر ہلے اسماں انھیں کون تجربات وچ ڈھالیا۔ زبان دے بارے
نظریات دے وچوں ہک نظریہ ایہہ اے جو زبان دا باقاعدہ ہک مقررہ سسٹم ہے۔ اگر
ایہہ خرابی اس سسٹم وچ اے۔ جو اوہ صرف ہک صورت حال کون بیان کریندی اے۔
اتے واقعات دا مکمل احاطہ نہیں کریندی۔ تاں اس خرابی کون دور کرن مشکل اے۔
کیوں جے ایہہ ذہن دی ہک سطح نال جڑی ہوئی اے۔ ایند نتیجہ ایہہ وی نکلدے جو
ہوں ساریں گالھیں دا درست ابلاغ نہیں تھیندا۔

اگر میں آکھاں جو میں کوڈمریندا یاں تاں تساں سمجھسو" میں کوڈمریندا
یاں" حالانکہ میں سچ ادا یا ہوساں (جو میں کوڈمریندا یاں) اس طرح تخلیقی فلسفہ
نال تعلق رکھن والیں دا خیال اے جو ہوں سارے سوالات جبرھے فلسفے تے مذہب
نال تعلق رکھن اووی بے معنی ہن۔ اتے نسل انسانی انھیں دے جو ایہیں وچ فضول
مغز کھپیدی پئی اے۔ کیوں جو او زبان دی اس عدم صلاحیت کون پیدا تھیندن۔ کجھ
فلسفیں دا ایہہ وی خیال اے جو ہوں سارے سوالات جبرھے مذہب اتے فلسفے
وغیرہ نال تعلق رکھن انھیں دے حل دا صرف ایہو طریقہ اے۔ جو انھیں دے وچ
لسانی خرابی کون دور کیتا ونجے۔ اتے جبرھلے اسماں انہیں سوالات دی لسانی تحلیل

ڈریڈا، رد تشکیل اتے معنی دی حرمت

زبان دامطالعہ کئی طریقے نال تھی سگدے۔ اسماں ایندے ارتقا کوں تاریخی یا قبائلی لسانیات سے مطالعے نال وی سمجھ سگدوں۔ لیکن ابتدائی ابلاغ دی صلاحیت کوں تخلیقی فلسفہ یاوت ساسوری ساختیات نال وی ڈٹھا ونج سگدے۔

پچھلی صدی وچ تخلیقی فلسفہ اتے ساختیات نے اپنی دھوم مچا رکھی ہئی۔ بعد وچ ساسوری ساختیات نے کئی بے رنگ وی دکھائے جنہیں وچ ڈریڈا دی رد تشکیل دا اُرو وچ جوڈا چہ چارہیا۔ اتے کوئی چندا رنگ نے ایندے حوالے نال اپنا رعب وی جمایا۔

ڈریڈا اکم بلاشبہ ہک وڈا کم سمجھیا ویندے۔ مگر فرانس یعنی ایندے اپنے ملک وچ وی کئی لکھن والیں اوندی فکر کوں چیلنج کیتے۔ کجھ لوکیں دا خیال اے جو اون نے متن دے مطالعے دی جبرھی نویں بنیا دفر اہم کیتی اے۔ اوکئی خرابیاں کوں پیدا کریندی اے۔ جیندے صرف کوئی ازالہ کئے نہیں بلکہ اوندی کوئی حد وی کئے نہیں۔ متن دامطالعہ اگر اسماں اپنی مرضی نال کروں اتے لفظیں وچ اپنی مرضی دے معنی پاؤں تاں نہ صرف اوندی کوئی انتہا نہ ہوسی۔ بلکہ بالآخر اسماں ہک آہٹھے ویرانے وچ ونج کھڑسوں جیندے اکوں ونجن دا کوئی راہ وی کئے نہ ہوسی۔

شاید ایس گالھ کتوں انکار نہ ہووے جو لفظیں وچ بذات خود کوئی معنی نہیں ہوندے۔ بلکہ اسماں جبرھلے کوئی نویں چیز ہیدوں یا دریافت کریندوں تاں اوندے واسطے لفظ وی بنیدوں۔ اتے اوندے وچ نویں چیز دے حوالے نال معنی وی پائیدوں۔

ول لوک اکوں رضا کارانہ طور تے قبول کریندین ایس طرح اسماں آہٹ وچ افہام تفہیم نال کم گھندوں۔ اتے زبان دے ارتقا وچ مدد وی ڈیندوں۔

البتہ بعض اوقات اسماں بدلے ہوئے حالات دے مطابق لفظیں وچ نویں معنی وی پائیدوں۔ جبرھے کڈا ہیں کڈا ہیں بہوں مقبول وی تھیندن۔ لیکن ایندے ایہہ مطلب ہرگز کئے نہیں جو اسماں جبرھلے چاہوں لفظیں وچ معنی پائیدے ونجوں اتے اینکوں ہک اصول دے طور تے اپنا گھنوں۔ کیوں جو لفظیں وچ کوئی معنی نہیں ہوندے۔ ات واسطے جبرھا کجھ اسماں دل وچ آوے کریندے ونجوں۔

میڈے خیال وچ لفظیں اتے معانی دی بے حرمتی دا ایہہ بہوں خطرناک فلسفہ اے۔ کیوں جو ہر زبان وچ لکھاں لفظ ہزاریں سالیں کتوں اپنے مخصوص معنی دے نال لوکیں وچ ابلاغ دا وسیلہ ہن۔ اتے انہیں نال ہزاراں روایتاں نظریات اتے عقائد جڑے ہوئے ہن۔ اگر اسماں لفظیں وچ اپنی مرضی نال معنی پاؤں پے ونجوں تاں سب کجھ نہ صرف تپھٹ تھی ویسی بلکہ انسان اپنے ماضی دے سارے ورثے کتوں وی ہتھ دھو ہوسی۔

اہدن جبرھلے کوئی شخص کہیں شاعر دے کلام دامطالعہ کریندے تاں اوندے وچوں اپنا مفہوم کڈھیندے جبرھا شاید شاعر دے ذہن وچ وی نہ آیا ہووے۔ بلاشبہ بہوں دفعہ اینویں تھیندے۔ لیکن ایہہ ہمیشہ اتے ہر دفعہ نہیں تھیندے۔ بلکہ قاری اکثر اوقات شاعر دے مفہوم نال چلدے۔ او ایس کتوں لطف اندوز تھیندے۔ ات واسطے شاعر ہر دفعہ اپنے کلام وچ نہیں مردا۔ بلکہ او قاری دے حوالے نال جیندے ارہندے۔ مثال دے طور تے خواجہ فرید دے کلام وچ اگر اسماں خود بصیرت افروز مستی کولیندوں

اساڈی پہلی بولی

تاں ول خواجہ فرید کوں کت داؤ ڈاشاعر اے۔

چلو شاعری وچ اساں جیرھا مفہوم کڈھوں اوندے اتے اساڈی اخلاقیات یا مذہب دی عمارت کنیں نی کھڑی۔ لیکن اگر مذہبی کتابیں دیں آیات وچ وی اساں آپی مرضی دے معنی پاؤن شروع کر ڈیوں تاں ایندے نال عقائد اتے روایات دا اصل مفہوم بدل ویسی۔ اتے لوگ ایندے اغلاط اثر قبول کریں۔ ایہو کم مذہبی کتابیں دے علاوہ فلسفیانہ کتابیں مثلاً Das Capital نال وی تھی سگدے۔

قبولیت دا مسئلہ وی اہم اے اینکوں نظر انداز نہیں کیتا ونج سگدا۔ ایہہ نہیں آکھیا ونج سگدا جو لوکیں وچ مقبولیت نال ایندا کوئی تعلق نہیں بلکہ ایہہ صرف شاعر دی اظہار ذات دا مسئلہ اے۔ میڈے خیال وچ ایہہ ہک خود فریبی اے۔ کیوں جو تخلیق کار دی ایہہ خواہش ہوندی اے جو اوں نے جیرھا کجھ آکھیے اوکوں سمجھیا ونجے لو اپنے لفظیں دی بے حرمتی اتے ابلاغ دی نارسائی کوں پسند نہیں کریںدا۔

رد تکمیل دے نظریے وچ ڈیکھنا ایہہ اے۔ جو نظریاتی حد تائیں مقبولیت دے باوجود ایندی عملی حیثیت کیا ہے۔ اتے اینکوں قبول کرتے عملی طور تے اپنا ون نال کیا کیا خرابیاں پیدا تھی سگدن۔ ڈرا ایہہ اے جو رد تکمیل دا وی اہو انجام نتھیوے جیرھا پاکستان وچ نویں لسانی تھکیلات دا تھئے۔

عام طور پر ایہ سمجھیا ویندے جو انسانی نسل دا ارتقاء افریقہ وچ تھئے اتے ایندے بعد اوں باقی دنیا ڈوسرے کھیتے جی خیال اے جو اوں پہلا سفر ہک لکھ سال پہلے شروع کیتا اتے اوں ویٹھے دی زبان دا حالی تئیں کوئی پتہ کئے نہیں۔

Single earlier language دا ہک حامی پروفیسر Merritt Ruhlen دا خیال اے جو اساں جانوں جو زبان تقریباً پنج ہزار سال پہلے لکھ جی وچ آئی اے لیکن اساں فسے جانے جو ایہہ کڈاں بولی وچمن لگی اے۔ ایندے بارے وچ بہوں سارے ماہرین لسانیات اندازے لائن جیرھے ڈلکھ سال کنوں چالیہ ہزار سالیں تائیں ہن۔

زیادہ تر ایہہ سمجھیا ویندے جو پہلی زبان تقریباً پنجاہ ہزار سال پہلے لائی گئی جیرھی افریقی انسانیں دی ہک محدود تعداد ویندی تھی جی ایہہ لوک جیرھلے ہی دنیا وچ گئے۔ تاں مختلف علاقیاں وچ رہن دی وجہ کنوں اوں زبان دے لہجے بنے اتے ول مختلف زباناں وجود وچ آیاں۔ پروفیسر گرین برگ Eurasian گروپ دی گالھ کریںدے۔ اوندے مطابق زبان دا سب کنوں پہلا وڈا گروپ ایہو گروپ وجود وچ آئے اتے

اینڈے وچوں ڈوبے گروپ Endo-European اتے Sino-Tibetan

1- اینکوں عام طور تے Single earlier language آکھیا ویندے۔

2- این موضوع تے Spencer wells دی کتاب The journey of man بہترین کتاب سمجھی ویندی اے۔ Wells دا خیال ہے جو انسان سترہ ہزار سال پہلے افریقہ وچ موجود ہاں۔ اوں نے بعض اقوام خصوصاً ہندوستانی باشندیاں دے DNA ٹیسٹ دے جوائس نال وی اپنے اس نظریے کو ثابت کیتے۔

3- <http://exploratorium.edu/exploring/language/index.htm>

وجود وچ آئین تے ول ول ہولے ہولے بے گروپ تے خاندان بندے گھین جو
 اچ دنیا وچ تقریباً ست ہزار دے قریب زباناں وجود وچ آگھین۔

ہوں سارے ماہرین لسانیات ایں ہک پہلی زبان دی حمایت کریندن (1)
 او ایندے حق وچ دلیل ڈیندن جو دنیا دیں ساری زباناں دیاں اصوات زیادہ تر ہک
 بے نال ملدن اتے ڈو جھی گالھ دنیا بھر دیں وڈیں وڈیں زباناں دی لغت دی تہہ وچ
 ونجوتاں حیرت انگیز اشتراک مل ویندے۔ پروفیسر Merrit Ruhlen اہدے
 جو ”پیا“ اتے ”مما“ دے حوالے نال وی صرف گالھ مکائی ونج سگدی اے۔
 ایں سلسلے وچ Mrris Swedish نے تقریباً 207 لفظیں دی ہک لسٹ بنائی اے
 جینکوں Swadish List آکھیا ویندے اتے ایں لسٹ دے لفظیں دا دنیا دیں مختلف
 زباناں دے لفظیں نال موازنہ کیتا ونج سگدے انھیں لفظیں وچوں کجھ لفظیں دا
 سرایکی ترجمہ ایں اے۔

میں، توں۔ او۔ اسان۔ تساں۔ او۔ اتھاں۔ کون۔ کتھاں۔ کڈاں۔ کیویں۔ نہ۔
 پیوں۔ کجھ۔ سوڑا۔ پتلا۔ عورت، جوان۔ آدی۔ لمبا۔ کھلا۔ چھوٹا۔ زال۔ پے۔ ماء۔
 پیو۔ ڈھانڈھا۔ مچھی۔ پکھی۔ چم۔ رت۔ وال۔ اکھ۔ تک۔ ڈند۔ کنڈ۔ گچی۔ وغیرہ
 دنیا دیں بہوں پرانیں زباناں دیں خاندانیں وچ صرف ہک وی مثال اگر سامنے
 رکھوں تا اوندا اشتراک ایں اے۔

(1) ڈاکٹر محمد الحق اہن جو ایہہ گالھ ترین قیاس اے جو ساریاں زباناں ہک زبان توں نکلتیں۔
 ملتانئی زبان بوراں کا اردو سے تعلق صفحہ 2

سراٹیکسی	تامل	سراٹیکسی	تامل
ماما	مامن	کھٹ	کھلی
ننان	نانوی	مولی	مولا
ڈھوتی	چوتی	منڈھ	من
آپا	آتی		
سراٹیکسی	سنسکرت	سراٹیکسی	سنسکرت
چندر	چندر	جن	سوجن
پتر	پتر	پکھی	پیکھسی
گھوڑا	گھوٹک (ا)		

لفظ (ہک) one	گروپ زبان	ناں علاقہ
tak	Proto-Afro-asiatic Nimhavi	Africa افریقہ
Otik	Zyrian Votyak	Europe
Tyik	Pro-Sino-tibetan (Jeh)	Asia
Dik	Proto-Karamain Proto-aurstralian	Oceania
tikhi	Eyak Wintun	North America
Tikiji	aquaruna cloroda	South America

جڈاں بعد وچ زبانیں دے بے چھوٹے چھوٹے گروپ بن گئے ناں

انہیں وچ وی ایہہ اشتراک باقی رہ گیا مثال دے طور تے

انگریزی Hand	جرمن Hant	روس Ruka	پولش Reka
ہیندی Mano	رومانوی Mina	انلی Mano	

ایسویں لفظیں دا ایہہ اشتراک پاکستان تے ہندوستان دس زبانیں وچ وی ملدے (ا)

سراٹیکسی	منڈاری	سراٹیکسی	منڈاری
پیڑھی	پیڑھی	ویہہ	ویہہ
منڈی	منڈی	نتھ	نتھ
چنگیر	چنگیر		

(1) ماہرین لسانیات جیرے Single_Earlier_Language دی گالھ کریدن۔ ہندیورپی زبانیں دی ماں زبان Proto_indo_european (P.I.E) دی مثال وی ڈیندین جوہیہیں اے ساریاں ہندیورپی زبانیں P.I.E کنوں نکھن۔ ایسویں دنیا دیاں بیاں ساریاں زبانیں single_earlier language یعنی Proto_world_language کنوں نکھن۔

(1) لسانیات پاکستان از: بیمن عبدالمجید سندھی

سرائیکی تے منڈاری دے تاریخی تے لسانی رشتے

منڈاری زبان منڈاری قبائل دی ہک مشہور تے پرانی زبان اے۔ جیہدا پرانے آسٹرو ایشیا تک قبائل نال تعلق اے۔ منڈا قبائل ارج کل مشرقی ہندوستان، بنگال، بہار، جھاڑکھنڈ وچ آباد ہن تے منڈاری انھیں ریاستیں وچ بولی وئجن دے علاوہ جھاڑکھنڈ دی سنتھالی دے بعد ڈوگھی وڈی زبان اے۔

آسٹرو ایشیا تک قبائل ہک زمانے وچ جبرہا تقریباً 10 ہزار سال قبل مسیح دے نیزے تیزے ہا سارے ہندوستان وچ کھنڈ گئے ہن۔ اتے انھیں دے وچوں منڈا قبائل وادی سندھ دے وچ دراوڑیں دی آمد کنوں پہلے آباد ہن۔ اتے انھنوں دے پرانے نیگرا ایڈ نال رہندے پئے ہن۔

منڈا قبائل دی قدیم منڈاری زبان وادی سندھ دے بیشتر علاقے وچ کیہل اتے بھیل وغیرہ لیندے ہن۔ جبرہے زیادہ تر سرائیکی وسیب وچ وسدے پئے ہن۔ سرائیکی زبان جنیں وادی سندھ دے وسیع علاقیں وچ مختلف شکلیں نال ارتقا کریندیں ہوئیں موجودہ شکل اختیار کیتی۔ ارج وی منڈاری زبان دی کافی لغت آپے اندر رکھدی اے۔ اتے ایندے علاوہ سرائیکی وسیب وچ بہوں ساریاں رساں ہن تائیں دیہاتی علاقیں وچ اوچے ہن۔ جبرہیاں منڈاری زبان بولن والے قبائل وچ رائج رہن۔ ات واسطے سرائیکی اتے منڈاری زبان دے درمیان سب کنوں پرانا تاریخی اتے لسانی رشتہ اے۔ جیہدا اتھان مختصر جائزہ گھدا گئے۔

سرائیکی وچ کجھ آنجھیاں مخصوص اوازاں ہن جبرہیاں پاکستان دیں زبانیں وچوں صرف سندھی وچ ملدن۔ چونکہ سندھ سرائیکی علاقے وچ منڈا قبائل صدیاں تائیں آباد رہن۔ ات واسطے انہیں دیں زبانیں دیاں مخصوص اوازاں سرائیکی اتے سندھی وچ باقی رہ گئیں۔ انہیں اوازیں وچ ب۔ ج۔ ڈ۔ گ۔ وغیرہ شامل ہن۔ انہیں اوازیں دے حامل لفظ بالکل انہیں معنی وچ منڈاری زبان وچ وی رائج رہن۔ جیویں جو

بونی (بونی) جاگ (جنگھ)
ڈونی (ڈونی) ڈانگ (ڈانگ)

منڈاری زبان دے قبیلے کول (کیہل) بھیل ارج وی سندھ اتے سرائیکی وسیب وچ دریائے سندھ دے کنارے آباد ہن۔ اتے سرائیکی اپنے مخصوص لہجیں وچ انہیں اوازیں کوں ہو بہو لیندین۔

زبانیں دے ہک بے نال قدیمی رشتے دریافت کرن واسطے ماہرین لسانیات عام طور تے زبانیں وچ خاندانی رشتیں دے نانویں دے مشترک ہوون کوں بنیادی اہمیت ڈینڈن۔ ہند آریائی اتے ہند یورپی زبانیں دے درمیان انہیں رشتیں دے نانویں دے حوالے نال ای ایہہ طے تھی سگیا جو ایہہ زباناں بنیادی طور تے آریائی ہن۔ اتے کہیں پرانی زبان وچوں پیدا تھیں۔ ایں حوالے نال اگر اسان ڈیکھوں تاں منڈاری تے سرائیکی وچ وی خاندانی رشتیں دے ناں ہو بہو کہے ہن مثال دے طور تے نانا۔ مانی۔ ماما۔ مائی، سالا، سالی اتے ساڈھو وغیرہ۔

خاندانی رشتیں دے بعد انسانی اعضاء اتے گھریلو اشیاء دے ناں اگر ہکے

پچیس۔ ایہہ ہزاریں سالیں اتے ہزاریں میلین دا فاصلہ وی اس حقیقت دا کوہا اے۔ جو انہیں دے مشترکہ لغت کہیں ہسائیک دی وجہ کنوں Correspondence وچ نہیں اندی۔ بلکہ انھیں دی بنیا دہکا اے۔

اج اگر چہ اے ڈوزباناں بالکل انجوانج زباناں ہن۔ جنھیں دی گرامر وی مختلف اے۔

تاہم بعض ماہرین دا خیال اے جو آریائی زبانیں دی زیادہ تر لغات، صوتیات اتے نحو دراوڑ اتے منڈا زبانیں دی دین دین۔ (1) اتے ایہہ انھیں زبان دی کہے ٹھہرناں تعلق رکھن دا ثبوت اے۔

(1) یورپی عالموں کنڈرٹ، کھٹ ٹیل وغیرہ نے ۱۹ویں صدی کی ساتویں اور آٹھویں دہائیوں میں دریافت کر لیا تھا کہ دراوڑی اور منڈا زباناں نے ہند آریائی بولیوں کی لغت الفاظ کی ساخت، نحو اور صوتیات پر اثر ڈالا ہے۔ (پاکستان کی قومیتیں صفحہ 56)

ہوون تاں اونزباناں کہے رشتے وچ گنڈھیاں ہویاں ہوندن۔ (ا) مثال دے طور تے پیڑھی، کنڈ، کھری، جنگھ، چہنا، چانگیر (چنگیر) دوڑ (دورا، دوری) نتھ اتے بونی وغیرہ ایندے علاوہ ہوں ساری لغت وی ڈوہیں زبانیں وچ مشترک اے۔

راچھ (رچھ) منڈوا، پھانک، روڑا، دلال، موچی، دھسا، آپے، اسامی (سامی) بودرا (بودلہ- ذات) وغیرہ۔ جیویں خاندانی نانویں دا اشتراک زبانیں دے نال ہک بے دے تعلق کوں ظاہر کریندے اینویں شادی بیاہ، موت، فوت اتے انھیں سماجی رشتیں دا اشتراک وی زبانیں دے اشتراک کوں ظاہر کریندے۔

سرائیکی علاقے خصوصاً لیہ دے دیہات وچ گھڑولی دی رسم رہی اے۔ چیرھی ہن نویں رسمیں دے آون نال ختم تھیندی ویندی اے۔ منڈاری قبیلے وچ "دا آؤ" دے ناں نال اے رسم ملدی اے۔ اینویں گھوٹ دی بھڑ میں دا گھوٹ کوں پر نے ویلھے شرطاں مناون دارواج، کنوارکوں کپڑے بھجواون دی رسم ہوہو منڈاری قبیلے اتے بعض سرائیکی علاقیاں وچ وی پاتی ویندی اے۔

سرائیکی وید وچ چھ ست ہزار سال پہلے بولی وچن والی زبان منڈاری دے سرائیکی وچ اتلا حد تاں اثرات دا ہوں اس گائھ دا ثبوت اے جو ماضی دے ہک دور وچ انھوں دے لوک منڈاری دی کوئی پرانی شکل لیندے ہن۔ چیرھی بعد وچ سرائیکی زبان دے ارتقا وچ بنیا دینی۔

اج منڈاری زبان اتے سرائیکی زبان دا آپت وچ کوئی تعلق کئے نہیں۔ کیوں جو ایہہ زباناں نہ صرف ہزاروں سالوں پہلے اپنا ارتقا انجوانج شروع کر گھد بلکہ اج ایہہ زباناں الاون والے قبیلے وی ہک بے کنوں ہزاروں میل پرے وسدے

سرائیکی تے پنجابی..... ڈووزباناں

آتے باہر لے دائرے دی آریائی زبان دا اثر اے، جیندی وجہ کنوں ایندے وچ پرانیاں اوازاں ب جا جا ڈ گا گا شامل ہن۔ جڈاں جو پنجابی زبان بنیادی طور تے اندر لے دائرے دی آریائی زبان اے جیندے وچ منڈا قبائل دی ختم تھیندی ہوئی زبان دی لغت دے کجھ اثرات باقی ہن۔ ات واسطے پنجابی، سرائیکی دیں مخصوص اوازیں کنوں محروم اے۔ (1)

اسی طور تے سرائیکی وادی سندھ دے دل سرائیکی وسیب وچ ارتقا حاصل کینا۔ جڈاں جو پنجابی نے مشرقی پنجاب وچ اپنی شکل بنائی۔

سرائیکی جینکوں مغربی ماہرین لسانیات کڈاں شمال مغربی پر اکرت آتے کڈاں ہند (مغرب) اہن ہک زمانے وچ پوری وادی سندھ دی زبان بن گئی۔ کیوں جو ایہہ قدمہار کنوں کجھرات تک پھیل گئی ہئی۔ (2)

اتے اج جبرہ علاقے تائیں پنجابی ودھ آئی اے او علا تہ ہک زمانے وچ سرائیکی زبان دے لسانی حدود وچ اندا ہا (3)

(1) جڈاں آریائی ہندوستان جے تان اتھاں پیلے تھاویں دی تہذیب دے بانی کجھ منڈا قبائل ہند دے ہن۔ جبرہ آریا کنوں وچ تھوڑی تعداد ہون دی وجہ کنوں ختم تھی گئے تے انھیں وی آریائی زبان اختیار کر گھدی۔ جڈاں جو سرائیکی وسیب وچ الٹ صورت حال ہئی اتھاں آریائی مقامی اکثریتی تھیلیں وچ ختم تھی گئے۔

(2) "زبان کیا ہے" از غلیل صدیقی گریسن اہے۔ اگر لسانی شہادت دی کوئی حیثیت اے تاں ایندے وچ ذرہ بھر شبہ نہیں تھی سگدا جو کجھیں دیکھے ہک زبان جبرہ ہند مال بالکل ترقی رشتہ رکھدی ہئی ایں سارے علاقے وچ جوی ویندی ہئی۔

(3) ایہا وجہ اے جو شاہ حسین لاہوری سرائیکی زبان دا شاعر اے۔

تقریباً ڈوہزار سال کنوں گھن کر ایں بارھاں سو سال قبل مسیح دے درمیان آریا کنوں دے کئی گروہ مختلف شکلیں وچ وادی سندھ وچ اندے رہے۔ ابتدائی طور تے جبرہ آریا آئین انھیں دا اتھوں دے مقامی نگر ایڈ، منڈا اتے دراوڑ قبائل نال ملاپ تھیندا رہیا۔ بعد وچ جبرہ آریا کنوں دے بے گروہ آئین تان انھیں پہلے آئے ہوئیں آریا کنوں بھجا ڈتا اتے خود اتھاں آباد تھی گئے ایں طرح نال آریا اندر لے تے باہر لے دائرے وچ وڈتج گئے۔ وادی سندھ دے وچلے حصے یعنی سرائیکی وسیب وچ پرانے آئے ہوئے آریا آباد تھی گئے۔ انھیں ڈوہیں گروہیں دے مختلف علاقے وچ آباد تھیون اتے ایہتھوں دے پہلے کنوں آباد قبائل نال رن ملن دے نتیجے وچ انسانی نسلیں اتے زبانیں وچ وی کئی قسم دیاں تبدیلیاں آئیاں۔

ادھلی وادی سندھ یعنی سرائیکی علاقے وچ انسانی نسل جبرہ اروپ اختیار کینا اوندے وچ منڈا اتے دراوڑ قبائل دے اثرات زیادہ ہن۔ ات واسطے ایہتھوں دی نسل دے او اعضاء جبرہ اوازیں دی ادائیگی کریندن مثلاً کلا تے تک وغیرہ۔ او شمالی ہند وچ پرورش پاؤن والی نسل دے انھیں اعضاء کنوں ساخت وچ قدرے مختلف ہن۔ ات واسطے انھیں علاقیں وچ الائی وٹھن والی زبانیں دا صوتیاتی نظام ارج اے اسان اگر سرائیکی تے پنجابی کون مثال بناؤں تاں ایں آکھ سگدوں جو سرائیکی زبان بنیادی طور تے پرانی منڈاری تے پرانی نال زبان دی بنیاد تے کھڑی اے جیندے

جڈاں لاہور کوں دارالحکومت بنا یا گیا تاں پنجابی زبان دا کردار و دھن شروع تھیا اتے ول جڈاں بیاس، ستلج، راوی، جہلم اتے پنجاب دے درمیانی علاقے کوں پنجاب داناں ڈنا گیا تاں ایس علاقے دی زبان کوں وی پنجابی آکھیا گیا۔ لیکن اوں وقت دا کوئی اہل قلم سرائیکی کوں پنجابی دا لہجہ نہ آکھدا ہا۔ ایہہ سارا عمل رنجیت سنگھ دے 1818ء وچ ملتان تے قبضے کنوں شروع تھیا تے ہن تاں چلدا اندے۔ اگرچہ کافی بعد تاں خود پنجابی ماہرین لسانیات وی پنجابی کوں سرائیکی کنوں انج زبان منیدے رہے۔ سئیں بنا رسی داس جیسی اپنی کتاب ”پنجابی زبان تے اوہد لٹریچر“ وچ سرائیکی (ملتان، لہندا) تے پوٹھواری کوں پنجابی وچ شامل نہیں کیئا۔

سرائیکی اتے پنجابی زبان دارالافتا اگرچہ مختلف علاقیاں اتے مختلف حالات وچ تھئے لیکن لوہک بے دیاں ہمسایہ زبانیاں ہن ات واسطے انھیں وچ بہوں زیادہ Correspondance موجوداے۔ ایندے علاوہ اسلامی اثرات دی وجہ کنوں بہوں ساری عربی، فارسی اتے ترکی لغت انھیں زبانیں وچ داخل تھی گئی اے۔ جیرھی وجہ کنوں بعض لوک ایس حقیقت کوں سمجھیندیں ہوں سیں وی انھیں ڈونبیاں کوں ہک زبان منھن (۱)

(۱) ایہہ سارا مسئلہ میاں اے۔ اتے اوہ پنجاب دا حکمران طبقہ سرائیکی و عیب دیں توکرین اتے زمینیں تے قبضے دی وجہ کنوں سرائیکی کوں پنجابی دا لہجہ منھدے۔ حالانکہ برطانوی ماہر لسانیات ڈاکٹر کرسٹوفر ہیٹنگل سرائیکی کوں انج زبان منیدے اوں نے باقاعدہ طور تے ہک کتاب

The Siraiki Language of Central PakistanA reference grammar

دے ناں لکھی اے۔ ایندے علاوہ سابق سوہرت یونین دے ہک ماہر لسانیات یو۔ اے۔ سرفون نے وی سرائیکی بارے انج کتاب لکھی اے جسدا ناں The Lehndi Language اے۔ اتے سرائیکی کوں انج زبان منھدے۔ اینویں پاکستانی ماہر لسانیات ڈاکٹر شوکت ہزوارہ اپنی کتاب ”اردو زبان کا ارتقا“ وچ وی سرائیکی زبان کوں انج منھدے۔ جڈاں جو پاکستانی ادیبین دی عظیم ”اکیڈمی آف لٹریچر“ وی سرائیکی کوں انج زبان منھدی اے۔ اتے ہر سال خوب فریڈ ایوارڈ وی ڈیندی اے۔ اینویں اسلامیہ یونیورسٹی بہاول پور، بیاء الدین زکریا یونیورسٹی ملتان وچ سرائیکی دے انج شعبے قائم ہن۔

حالانکہ انھیں زبانیں وچ لسانی حوالیں مال بنیادی فرق اے۔

- 1- سرائیکی وچ ب ج ڈ گ گ انج اوازاں ہن جیرھیاں پنجابی وچ کے نہیں۔ انھیں اوازیں کنوں ہزاراں لفظ بندن۔ جنیں کنوں پنجابی لغت محروم اے۔ اتے پنجابی بولن والے او ایگی کنوں معذور ہن
- 2- سرائیکی اتے پنجابی وچ ”سی“ ڈالفظ حد فاضل داکم ڈیندے سرائیکی وچ ایہہ مستقبل دے صیغے داکم ڈیندے لیکن پنجابی وچ زمانہ ماضی لیوں استعمال تھیندے۔

- 3- سرائیکی دے ذخیرہ الفاظ وچ زیادہ تر ذبیح الفاظ (اول الفاظ ہینکنوں سنکرت کنوں ماخوذ نہیں آکھیا وچ سگیدے) دی اکثریت اے۔ لیکن پنجابی وچ زیادہ تر الفاظ مذہبی قسم (آپنی لفظ جیرھے ابتدائی آریائی زبان / پر اکرت دے لفظیں دا جز ہن) مال تعلق رکھن۔ سرائیکی تے پنجابی وچ ہن صرف انھیں لفظیں دا اشتراک اے جیرھے مسلمانیں دیں زبانیں عربی، فارسی اتے ترکی وچوں آئین۔

- 4- سرائیکی تے پنجابی دے ذخیرہ الفاظ وچ ڈاسار فرق اے۔ سرائیکی تے پنجابی سمجھن والے ایہہ فرق جانن۔ اتھاں ساری تفصیل ڈیون مشکل اے۔ چند لفظ ملاحظہ ہوں

سرائیکی	پنجابی	سرائیکی	پنجابی
پب	پنجہ	اُبھا	شمال
پروتھا	باسی	لماں	دکھن

ونجن	جانا	تھوڈا	بُل
سگواں	ستا	ترے	تن
ہلکن	ہوڑنا	بیا	ہور
ستھل	ران	پچا دھ	مغرب
واندا	خالی	چیل	کمر
اوند	اُودھا	ولن	مڑنا

- 5- اگر پنجابی دی شاہکار کتاب ہیر وارث شاہ دا مطالعہ کیتا ونجے تاں اوندے پڑھن مال احساس تھیندے۔ جو سرائیکی پنجابی قطعی انجوانج زباناں ہن۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق ہیر وارث شاہ دے چند مصرعیں دے مطالعے دے بعد سرائیکی تے پنجابی دے اختلاف بارے کجھ نکتے پیش کیتن

- ا) مخاطب دا ایہہ طریقہ لڑناں، کالیا کڈناں وے، یا پچھنے مرے نی یا سچھنے وغیرہ سرائیکی واسطے بالکل ان سونہیں ہن۔
- ب) نی آکھاں سرائیکی وچ کئے نہیں
- ج) انھیں انحال دی گردان سرائیکی کنوں مختلف اے، سوار نے آں، واڑیا نے جاؤندی سی، خبر کیتی، الاؤناں ہا، ڈاہندیاں، پچھن کیتی، ماریا جے وغیرہ
- د) ایہہ ناں سرائیکی وچ کے نہیں سوانی، ٹلی، کڑی، سیاں
- ر) اسماء دے مصا در وچ ”لے“ ودھاون دا طریقہ سرائیکی وچ کے نہیں۔
- آدے، وساوے نوں، ”جگاوے نوں“ ہیرے وغیرہ
- س) ایہہ لفظ سرائیکی وچ کے نہیں

سرائیکی دا ہک لہجہ.....قدھاری

سرائیکی زبان بہوں وڈے علاقے تے درگھری ہوئی ہے۔ اے پاکستان کنوں گھن کر اچس، ہندوستان، افغانستان اتے وسط ایشیا دے کئی ملکیں تک لائی تے سمجھی

ویندی اے (۱)

(۱) برصغیر کنوں باہروی سرائیکی دے اجن تاکیں اثرات موجود ہن غامی بہا و لیپوری اپنی کتاب "سرائیکی زبان کا ارتقا" وچ ہفت روزہ "اتر" ملتان دی 8 فروری 1968ء دے ہک مضمون "ہت اور جگدال قبائل" دے حوالے نال آکھیں۔ ایرانی بلوچستان دے علاقے زابل و سیستان دے قریب جو اروج سرائیکی یون والے قبائل آباد ہن۔ ہزاراں افراد نے مشتمل اے قبائل ہت، جگدال یا جگدال سڈینڈن۔ ہت قبائل داسر داسر زابل ہر ہت ہے۔ ایہہ سرائیکی پولینڈن تے سرائیکی تہذیب تے رولا تے تے کار بند ہن۔ ایہہ لوک چنگیزی عہد وچ نقل مکانی کرتے آتھن اپنے۔ انھاں وچوں بہوں ساری تعداد افغانستان دے راہواں آتھن مئی۔ جیرھے ہن دریاے والگا دے کنارے آباد ہن تے کاشنکاری کریندن۔ زابل تے سیسان دے ہت قبائل دے انھیں نال روابط آخری زبوروں دے عہد تاکیں رہے تے ول ہو لے ہو لے ختم تھی گئے ایرانی بلوچستان وچ ہت جگدال تے روس وچ آباد سرائیکی یون والے قبائل خالص سرائیکی لیندن تے بلوچ سڈوینڈن۔ لیکن بلوچی زبان کنوں ما واقف ہن۔ مشہور ایرانی لکھاری آقائے امام اللہ جہانبانی نے اپنی کتاب "سرگذشت بلوچستان" وچ انھیں قبائل دا ذکر کیے۔ روس وچ سرائیکی یون والے قبیلے دا ذکر خود روس دے مصنفین نے وی کیے۔ جنھیں وچوں مسٹر جوزف اور اسکی وسط ایشیا وچ کچھ آٹھے قبیلے دا پتلا لے۔ جیرھے اج وی ہک آنجھی زبان لیندن۔ جو ہر تعلق پنجاب دی مختلف بو لیس نال اے۔ انھیں کافی تحقیقات دے بعد دھلی کیے جونا پاکستان دی وادی گسار وچ قریباً ہک ہزار افراد نے مشتمل ہک انجھا قبیلہ آباد اے۔ جو ہر آہت وچ گالھیں دے دوران پاکستان وچ ہر وچ پنجابی تے لیندا۔

زبانیں نال مشابہت زبان لیندن۔ جو ہر نال پر یا ہ اے۔ انھیں دے علاوہ یورپ دے کئی خانہ بدوش بھی جیرھی زبان لیندن۔ اوہ دے وچ پنجابی (حقیقتاً سرائیکی) دے ان گتھ لفظ شامل ہن۔ انھیں خانہ بدوش قبائل دے بارے تحقیق کیتی گئی اے۔ جو اوہ رہو میں مدی بحسوی وچ پنجاب کنوں ہجرت کر گئے ہن۔ عجیب گالھ ایہہ اے جو شرتی یورپ دے ایہہ خانہ بدوش اپنے آپ کو ملتان لیندن۔ لیکن اپنی زبان کنوں رومانی لیندن۔ لفظیں دا اشتراک ڈیکھو

رومانی	سرائیکی	رومانی	سرائیکی	رومانی	سرائیکی
کھر	کر	کنی	کن	خاص	خاص
شر	سر	بک	بک	جگھ	جگھ
دند	ڈند	جیب	جیہ	سالو	سالا
سالی	سالی	بھرا	بھرا	بھین	بھین
آٹھ	اٹھ	چار	چار	پنج	پنج

وی سرائیکی دے ملتانئی لہجے وچ الائی ویندی اے۔

2- ملتانئی قندھاری دے فقرے دی بناوٹ ایسویں ہے۔ جیویں سرائیکی دی

ہے۔ ہک افغان ہندو (چیرھا جرمنی وچ رہندے اتے مذکورہ افغان ویب

سامیٹ دامانک ہے۔) مال فورم دے ذریعے رابطہ تھیا اتے میں اوں کوں

ملتانئی قندھاری دے وچ کجھ سرائیکی فقرے لکھن دا آکھیا۔ چیرھے اوں

لکھ بیجھ اتے اوہن وی فورم تے موجود ہن۔ رومن رسم الخط وچ لکھے

ہوئے اؤقندھاری فقرے ایس ہن۔ "ایہہ ہک گھوڑا ہے۔ ایہہ چار پیر رکھ

دا ہے۔ ایہہ وفادار جانور ہے۔ ایہہ میڈا ہے۔ میکوں پیارا لگدا ہے۔ ایندی

قیمت ڈاہ ہزار روپے ہے۔" ایتھوں اے ظاہر ہے جو قندھاری سرائیکی

زبان داملتانئی لہجہ ہے۔

3- ملتانئی قندھاری وچ سرائیکی دیاں مخصوص آوازاں وی موجود ہن۔ جیویں جو

اُتے پیرے وچ ہک ڈواوازاں ڈٹھیاں ونج سگدن۔

4- قندھاری ملتانئی تے سرائیکی دے مصدر بالکل ہوجئیں ہن۔ کجھ ڈیکھو

قندھاری	سرائیکی	قندھاری	سرائیکی	قندھاری	سرائیکی	قندھاری	سرائیکی
چوٹ	چوٹ	کھاوٹ	کھاوٹ	پٹن	پٹن	جاٹن	جاٹن
ڈیکھن	ڈیکھن	سٹن	سٹن	مارن	مارن	مرن	مرن
ترن	ترن	اڈرن	اڈرن	آون	آون	بھن	بھن
اٹھن	اٹھن	آکھن	آکھن				

سرائیکی داناں اختیار کرن کنوں پہلے ایہہ اپنے علاقائی مانویں مال سنجانی ویندی

ہئی۔ انھیں مانویں وچوں ہک ناں ملتانئی وی ہا۔ افغانستان دے کئی علاقیاں خصوصی

طور تے حیدرآباد وچ قندھاری شامل اے۔ پرانے ہندو سرائیکی داملتانئی لہجہ لیندن

اتے اینکوں کہئیں کہئیں ویلے قندھاری وی اہدن۔ افغانستان دی خراب صورت حال

دی وجہ کنوں بہوں سارے ہندو قندھار کنوں افغانستان دے بھیس علاقیاں دے

علاوہ ڈوجھے ممالک وچ چلے گئے۔ جنھیں دیوں جرمنی اتے نیدرلینڈ شامل ہن۔ (1)

سرائیکی دا قندھاری لہجہ جیکوں ہندو ملتانئی اہدن۔ ارج وی ملتانئی لہجہ مال

ملدی اے۔ اتھان میں مختلف پہلوؤں دے حوالے مال کجھ مثالیں ڈینداں

1- قندھاری دی گٹری ہک کنوں سوتا ئیں بالکل ہکا اے۔ چیرھی ارج

(1) طالبان دے دور وچ ہک ہندو جوڑا چیرھا افغانستان چھوڑتے نیدرلینڈ چلا گیا نے اتھان سیاسی پناہ

طلب کیتی۔ انھیں کہئیں افغانستانی ہون دیاں کوئی دستاویزات نہ ہن۔ اگر ایہہ حیثیت ہووے۔ تاں

اینگریشن حملہ پناہ گن واپس دی زبان کنوں لڈا لڈا لیندے جو اوکیرھے ملک دے ہن۔ اوہندو جوڑا

اپہا جوئیں دی زبان ملتانئی اے۔ اتے قندھاراں تعلق رکھدن۔ اینگریشن عملا تے ہندو جوڑے دے وکیل

نیدرلینڈ دے ماہرین لسانیات دی ہک تنظیم مال رابطہ کیتا چیرھی ایس قسم دیاں خدمات سرانجام ڈیندی اے۔

انھیں ماہرین لسانیات دے ادارے نے اوں جوڑے دا اندازہ لاون واسطے جوہہ واقعی ملتانئی ہن۔ کئی بے

ماہرین لسانیات دے علاوہ میڈے مال وی رابطہ کیتا۔ اتے میں خود ایس تحقیق وچ ملتانئی لاون والے ہندوئیں

مال فٹنریٹ دے ذریعے رابطہ کریندیں ہوئیں ایس حقیقت دی تصدیق کیتی۔ جو بہوں سارے ہندو خالص

ملتانئی لیندن۔ جیکوں قندھاری وی اہدن۔ ایس سلسلے وچ ہک افغان ہندو دی ویب سائٹ وی اے۔ ایس

ویب سائٹ وچ میڈا ایہہ مضمون کجھ زیادہ طویل انداز وچ اردو اتے انگریزی وچ شامل اے۔ اتے اوں

سائٹ دے Forum وچ میڈے حوالے مال بحث مباحثہ وی شامل ہے۔

اجڑی بولی یا سرائیکی

اس طرح قندھاری اتے سرائیکی دی لغت وی ہو جنیں ہے۔

قندھاری	سرائیکی	قندھاری	سرائیکی	قندھاری	سرائیکی	قندھاری	سرائیکی
جھ	جھ	تارا	تارا	چندر	چندر	بینہ	بینہ
پتھر	پتھر	بھوسیں	بھوسیں	ریت	ریت	بدلے	بدلے
ڈنڈی	ڈنڈی	چٹا	چٹا	پھاڑ	پھاڑ	ساوا	ساوا
کالا	کالا	ٹھڈا	ٹھڈا	سچا	سچا	پورا	پورا
نواں	نواں	کول	کول	چنگا	چنگا	سکا	سکا
ناں	ناں	پکھی	پکھی	بند	بند	ون	ون
پتر	پتر	چڑا	چڑا	منڈھ	منڈھ	آت	آت
ہڈی	ہڈی	بھاء	بھاء	ٹھلا	ٹھلا	آناں	آناں
مچھی	مچھی	اکھ	اکھ	وال	وال	نگ	نگ

ہن تائیں دریافت تھیون والے پرانے شہر کوٹ ڈیہی، موئن جو دڑو، گنیری والا،

جلیل آباد اتے ہڑپہ دے درمیان مرکزی حیثیت سرائیکی وسیب کوں حاصل رہی اے۔

اتھوں دیاں پرانیاں زباناں جیرھلے بیرونی دازے دی ابتدائی آریائی زبان نال

رہیں تاں انھیں دی بالآخر جیرھی شکل بنی اے۔ اوکوں ماہرین لسانیات ہندو اناں

ڈیندن۔ اتے انھیں وچوں کجھ اینکوں اُ بھی تے لمی وچ وی ویندن۔ وقت، فا

صلے اتے ڈوجھے زبانیں دے ملاپ نال اس ہندو دے مختلف لہجے اپنی اپنی جاہ تے

اب بھرتشیں وچ ویند گئے۔ اتے بعد وچ عربی، فارسی، اتے ترکی دے اثرات دے

نتیجے وچ انھیں دیاں انجوانج شکلاں بن گیاں۔ مرکزی اتے وچلی ہندو اتے سرائیکی دا

روپ اختیار کیتا۔ جیندے وچوں بعد وچ اردو نے اپنی ابتدائی شکل بنائی۔ اس زبان

دے جنوبی لہجے اپنے نسخ رسم الخط نال سندھی دا چولا پاتا۔ اتے ایھے لہجے کہیں حد

تائیں پوٹھواری تے ہندکو دیاں شکلاں اختیار کیتیں۔

سوات دے علاقے وچ کجھ لوک ”اجڑ“ سڈیندن او ”اجڑ“ چہیندن۔ جیرھا

خالص سرائیکی لفظ اے۔ اتے انھیں دی زبان اجڑی زبان سڈیندی ہے۔ جیرھی اصل

وچ سرائیکی زبان ہے۔ اجڑی تے سرائیکی لغت دا اشتراک اینکوں ثابت کریندے۔

اجڑی	سرائیکی	اجڑی	سرائیکی	اجڑی	سرائیکی	اجڑی	سرائیکی
بھیڈ	بھیڈ	موٹھا	موٹھا	ویں	ویہہ	نو	توں

وادی سلیمان وچ لسانی تبدیلیاں

زبانیں تے سماجی، سیاسی اتے معاشی تبدیلیاں دا اثر تسلیم شدہ اے۔ میں اتھاں صرف وادی سلیمان وچ بولن والیں زبانیں دے گزشتہ ہک سو سال دے اثرات دا صرف سرسری جائزہ گھنساں۔ میں اتھاں وادی سلیمان ہک مخصوص علاقے واسطے استعمال کرینداں۔ ایہہ علاقہ دریائے سندھ کنوں پچا دھی اتے کوہ سلیمان کنوں پوآ دھی علاقے تے مشتمل اے۔ پرانے زمانے وچ ایہہ ڈیرہ جات دا علاقہ وی سڈیا ویندا ہا۔ لیکن میڈا مطالعہ اضلاع راجن پور اتے ڈیرہ غازی خان تے مشتمل اے۔ اندازاً ایہہ ترائے سو میل لمبا علاقہ اے۔ میں اس علاقے وچ گزشتہ صدی یعنی ۱۹۰۱ء کنوں ۲۰۰۰ء تائیں خصوصی طور تے سرانگی اتے عام طور تے اردو تے بلوچی تے سماجی تبدیلیاں دے اثرات دا جائزہ گھنساں۔

گزشتہ صدی وچ وادی سلیمان وچ کئی سماجی، سیاسی اتے معاشی تبدیلیاں آئیں۔ اتے ایندے واضح اثرات اساڈے سامنے موجود وی ہن۔

اس عرصے دی پہلی وڈی تبدیلی قیام پاکستان دی نقل مکانی اے۔ اتھوں ہندو چلے گئے اتے مہاجر آ گئے۔ ہندوئیں دے وچ نال سرانگی وچ ہندوئیں دے اپنے مخصوص مذہبی عقائد نال جبرھا ڈکشن موجود ہا او تبدیلی تھی گئے۔ اتے ہندوئیں تے مسلمانیں دے کٹھے رہن دی وجہ کنوں جبرھے مخصوص خیالات رائج ہن۔ انھیں دی تبدیلی دی وجہ کنوں سرانگی زبان دے ڈکشن وچ ہک وڈی تبدیلی آئی۔ ایندی

لون	لون	ستھن	ستھن	ماس	ماس	پنگی	پنگی
ما	ما	راہ	راہ	سواگہ	سواء	جھہ	جھہ
منجہ	منجھا	چادر	چادر	سبزی	سبزی	بکری	بکری
چٹو	چنا	کوکڑی	ککڑ	سوار	سنوار	گاں	گاں

کچھ فقرے ملاحظہ ہون

سراںگی	اجڑی
تیڈا کی ناں؟	تیرو کماں؟
توں کیا کم کریندیں؟	توکے کم کرے؟
توں لاہوں ڈھو (ا)	تولاہور ڈیٹو

(۱) میں مضمون داسوا ماہنامہ "ماہ نو" لاہور فروری 2004ء کنوں گھدا گئے (بھد شکر یہ)

اتے ایہہ ساری اصطلاحات وی گم تھی گئیں۔

چونکہ پاکستان میں نال ماحول سارا تبدیل تھی گئے۔ انگریزیں دے دور
وچ مسلمانیں کوں اپنا اسلامی تشخص قائم کرن واسطے عربی فارسی نال ہک رشتہ رکھنا
ہوند ہا۔ تے سرائیکی زبان وچ وی مسلمان شعراء عربی فارسی دا ڈکشن زیادہ
ورتیندے ہن۔ جبرہا ارج دی نویں شاعری وچ گھدا ویندے۔

کیہاں غم دیاں کیہاں باتاں ڈکھی ہم دل ڈیہاں راتاں
خدا را حال زارم ہیں کہ بے دتم و بے پائے

پاکستان میں اتے مہاجرین دے آون نال چونکہ اُردو قومی زبان دے
طور تے پڑھائی وچن لگی اے۔ تاں سرائیکی تے وی اُردو دے خصوصی اثرات تھیون
لگئیں۔ لیکن ایہہ اثرات سابقہ دور وچ جبرہے براہ راست فارسی اتے عربی دے ہن
اون کون مختلف ہن۔ کیوں جو ایہہ اثرات اُردو دے واسطے نال ہن۔ ات واسطے
عربی فارسی دے اوپے لفظ رائج تھیں جبرہے اُردو وچ مستعمل ہن۔

نہ ڈیہہ چاندی وانگیں یارو

نہ سونے وانگوں شام

نہ گلپاں نہ کوچے رستے

نہ کئی شارح عام

میں ہک آٹھھے شہر دا واسی

نہ چتھاں کوئی گھر

نہ دیوار نہ در

سب کنوں بہترین مثال خواجہ فرید دی شاعری اے۔ جیندے وچ ہندی کافیاں موجود
ہن۔ اتے ہندو عقائد نال وابستہ ڈکشن نمایاں رہندے۔

بند رابن میں کھیلے ہوری شام دوارے میر ولال

اودھد ہرموں بنسی باجے چور اسی لکھ سماج آو جے

بھولی کا یہ مایہ موری سن کے گیان انوکھے خیال

ہندوئیں دے وچن نال ایہہ سارا ڈکشن جبرہا سرائیکی زبان دی لغت دا
ہک وڈا حصہ رہیا سرائیکی وچوں گم تھی گئے۔ اتے ارج کہیں شکل وچ وی ظاہر کے نہیں۔
ایندا ڈوجھا اثر وی خواجہ فرید دی شاعری وچ ملدے۔ ہندو مسلم مشترکہ سوسائٹی وچ
انسان دوتی رواداری اتے قوت برداشت ہک ضروری عنصر ہا۔ اتے ایندے واسطے
وحدت الوجود دا نظریہ سب کنوں مقبول نظر یاتی چھیا رہا۔

سمجھ سنجانی ، غیر نہ جانی سبھ صورت ہے عین ظہور

رکھ تصدیق نہ تھی اوارہ کعبہ قبلہ ، دیر دوارہ

مسجد مندر بکو و نور

اتے وحدت الوجود دیاں اپنیاں مخصوص اصطلاحات وی ہن

کل تاگھ طلب مفقود کرن سبھ صورت حق مجبو دکرن
تھی بادل ترک وجود سک صوم صلوة زکوٰۃ عجب
ٹھپ فقہ اصول عقائد نوں رکھ ملت ابن عربی دی
ہے دلہری غیروں پاک تیڈی مصباح عجب ، مشکوٰۃ عجب

وادی سلیمان وچ انگریزی دے آون نال سرائیکی وچ وی انگریزی ڈکشن
داخل تھی گے۔

اوڈیکھو ایس لاشیں دے شہر وچ

وی میٹرنٹی ہوم بھرے نہیں

اوڈیکھ لیبیر روم وچوں چھو کرے دے

پیدا آس دی خوشخبری آئی اے

شاید خدا اپنی کائنات کئے مایوس نہیں تھیا

مگر باہروں تان بارود دی خوشبو اے

کالیں چٹیں پھریں داراج اے

ہسپتال دے باہروں مدرتربیا اتے عبدالستار ایڈمیٹنٹظر کھڑن

ڈیکھوں انہاں کون کیا ملدا اے

لاش کہ بال“

سماجی تبدیلی نال خیالات وچ وی تبدیلی اندی اے۔ اتے نویں خیالات واسطے

زبان دا ڈکشن وی نوواں سامنے اندے پارنا ڈکشن نویں مفہوم پا گھندے۔

جیڑھا فوجی فوج توں نکلے ساڈی بھوئیں سنبھلیندے

ساڈی بھوئیں تے رہ تے ساکوں بھوتے ڈیندے

جامل جعلی سنداں چاتے انسر آ سٹویندے

جھارا کشتی جھنڑے جیکر ملخ اساڈا لکھویندے

ساڈا انگیر دیس بیگانے رویندیں پیٹ پلیندے

سچ تان ایہہ ہے محنت ساڈی ظالم کھا دی ویندے

تھی گے دھرتی جائیں دا اتھ جیون ڈھیر عزابی

جاگیرانہ سماج دی تریٹ بھج اتے سرمایہ درانہ نظام نے وی سرائیکی کون نوواں

ڈکشن اتے نوواں مفہوم ڈتے۔

سڑکیں تے ایس ریلے جس غم روزگار وچ

پھریں کوئل دی ریت دا ذائقہ ورسر گے

اومیڈی وتی اومیڈی سونہی انارکلی

انارکلی کون وقت جن گے

پکیں سلھیں دی تار کنڈ وچ

وقت ڈاڈھا شہنشاہ با

اوڈاڈھا اپنا ڈاڈھپ کر گے

کچی مٹی دے خواب خوشبودے

باب ہر ہک کون ٹھپ گے

سر بہہ دی خوشبو

کر بہہ دے ڈاپیلے

تیں جال پیلھوں کوز ہر کر گے

اومیڈی

وتی کوز ہر کر گے

تھی تے رہ گئیں۔

سماجی، سیاسی اتے معاشی تبدیلی نال ہک مختصر عرصے وچ (میڈے خیال وچ زبانیں دی تاریخ وچ سو سال داعرصہ ہک مختصر عرصہ اے) زبانیں دی تبدیلی دامنڈھ لغات دی تبدیلی کئوں تھیندے۔ اتے اوہندے بعد صوتیات دا وارا اندے۔ گرائمر دی تبدیلی دا اثر ہولے ہولے تھیندے۔ وادی سلیمان وچ اے سارے اثرات ابتدائی شکل وچ ڈٹھے وچ سگدن۔ یعنی لغات دی تبدیلی تے زبانیں سرائیکی، اردو اتے بلوچی وچ تھی اے۔ اینداتھوڑا جیہاں اثر چھوڑے گروہ یعنی مہاجرین تے وی تھے۔ یعنی اوچرہیاں او ازاں نہ لاسگدے ہن۔ انھیں او ازاں کول ہن لاسگدن۔ گرائمر دی تبدیلی دہلکا جیہاں اثر مہاجرین دی زبان وچ ڈٹھا وچ سگدا اے۔ اوہن اپنے اردو دے فقرے کول وی سرائیکی فقرے دارنگ ڈیندے ویندن۔

میں کھا بندہ، میں کیا کراں با

میں ہارنجوں دے پونداریہاں

میں اپنی وتی کول رونداریہاں

اومیڈی دوستی

اومیڈی سوہنی لارکلی

جتھاں گزشتہ صدی وچ سرائیکی زبان دے ڈکشن وچ ہک خاصی تبدیلی آئی اے۔ اُتھاں اِتھوں دی بھیں زبانیں تے وی اثر پے۔ مثال دے طور تے تقسیم ہند دے بعد مہاجر اُتھاں آئے۔ او اپنیاں زبانان روٹکی، بانگڑ و غیرہ ای نال گھن آئے۔ انھیں مہاجرین وچوں کئی گروہ اُتھے ہن۔ جیرھے بعض سرائیکی صوتیات ادا نہ کر سگدے ہن۔ مثلاً ب، ج، ڈ، گ، ش اتے ز و غیرہ۔ لیکن مہاجرین دی نویں نسل ہن نہ صرف ایہہ او ازاں ادا کرن لگی اے بلکہ انھیں دی زبان وچ سرائیکی وی داخل تھی گئی اے ہن او اردو فقرے ایس لیدن۔ مصلے کول ولینھ رکھو۔

۱۹۴۷ء دی نقل مقانی دے بعد وادی سلیمان وچ ڈو جھی وڈی تبدیلی دے وچ آئی اے۔ جیرھے تو نسہ بیراج کئوں نہری نظام دے نتیجے وچ اپر پنجاب کئوں بہوں سارے پنجابی گھرانے اُتھاں آن آباد تھے۔ اتے کئی بلوچ خاندان سلیمان پہاڑ کئوں لہہ تے تلے آن وسیے۔ انھیں دانتیجہ ایہہ کھتے جو نہ صرف ایہہ خاندان سرائیکی الاون لگدین۔ بلکہ انھیں دی لہزیں زبانیں وچ وی سرائیکی دے لفظ داخل تھی گئے۔ اتے انھیں دیاں اپنیاں زبانان صرف انھیں دے گھریں تیں محدود

سرائیکی ادبی زبان دامسلہ

نال ہندی، سندھی، مارواڑی وغیرہ دی دھونی وی لہیدن۔

۴۔ زبان دی ہک نئی شکل زیادہ تر سابقہ ریاست بہاول پور دے کئی لکھاری دیں تحریریں وچ گزشتہ تریہہ، چالیہہ سال کنوں نظر اندی اے۔ اے زبان عام طور تے ظفر لاشاری اتے ڈاکٹر نصر اللہ خان ناصر تے کئی بے نویں لکھن والیں وچ نظر اندی اے۔ اے سرائیکی دھونی دھلائی اتے منگری ہنگری زبان دے روایتی مٹھاس دی نمائندہ اے۔

۵۔ زبان دی ہک نویں شکل کئی سالیں کنوں ورتی ویندی پئی اے۔ اے زبانیں کون ہیرونی اثرات کنوں پاک کرن دی تحریک دا حصہ اے۔ آنجھیاں تحریکاں ہر دور وچ مختلف زبانیں وچ چلدا یاں رہ گئیں۔ سرائیکی وچ ایہہ تحریک اجکل ہک حلقے دی حد تائیں بہوں زور تے ہے۔ ایں زبان وچ نجم حسین سید دے ہندوستانی پنجاب دے وڈے شاعر بنن دے خواب دے نتیجے وچ چلائے ہوئے اثرات دے تحت اساڈے کجھ لکھاری گھن آئیں۔ نجم حسین سید اے موڑ اپنی کتاب تخت ابور دے بعد ”ساراں“ وچ گھد ابا، اے عام لوکیں کون نہ سمجھ آون والی زبان اے البتہ ہالی سرائیکی وچ اے معاملہ اتلا بچپیدہ کئے نی لیکن کتھائیں کتھائیں اے زبان وی ابلاغ دامسلہ کھڑا کریندی پئی اے۔

ایہہ سارا مسئلہ زبان وچ متروک لفظیں کون ول گھن آون نال اتے اونھیں کون اپنی مرضی دے معنی ڈیون دی وجہ کنوں اے۔ رد تکمیل دا ایہ عمل توڑے جو ہمیشہ تھیندا آئے مگر جرح لفظیں کون اپنی خواہش دے معنی ڈتے ویں تاں ابلاغ دا مسئلہ ضرور پیدا تھینسی۔ پنجابی وچ نجم حسین سید جتلا وڈا اشاعر اے اپنی زبان دی وجہ

برصغیر وچ مسلمانیں دے آون کنوں پہلے سرائیکی دی ادبی زبان دی شکل کیا ہئی اے ڈسن مشکل اے کیوں جو ایند اکوئی نمونہ اساں کنیں کئے نی البتہ مسلمانیں دے آون دے بعد کجھ نمونے اسا کون ملدن جیندے وچ عربی دی آمیزش پاتی ویندی اے ایندے بعد سرائیکی وچ فارسی اتے ترکی دے اثرات لہدن۔ جرح لہے باقاعدہ سرائیکی دیاں تخلیقاں اساڈے سامنے آون لگیاں تاں اوندے وچ زبان دے کئی نمونے ہن۔ اوں وقت کنوں ہن تائیں سرائیکی ادبی زبان کون اساں ایں طرح وڈ سگدوں۔

۱۔ سرائیکی زبان چیرھی عربی اتے فارسی دے اثرات نال لڈی ودی اے۔ ایندے وچ لطف علی دے سیٹھ نال اے دی زبان آسگدی اے۔ اتے خواجہ فرید دیاں کئی کافیاں وی ایں زبان وچ ہن۔ اے زبان غلام رسول ڈڈا، سرور کربلائی اتے اقبال سوکڑی تائیں او زبان ملدی اے۔

۲۔ خالص مقامی زبان جیندے وچ شاہ حسین دی زبان کورکھیا ونج سگدے۔

۳۔ ہک آنجھی زبان چیرھی بیک وقت فارسی ہندی دے ورتا وے دی نمائندگی کریندی اے۔ خواجہ فرید دی زبان اوند نمونہ اے او جرح لہے تصوف دے حوالے نال گالھ کریندن تاں عربی دے لفظیں کون بے تکلفی نال رلیندن اتے جرح لہے عشق محبت دی گالھ کریندن تاں مقامی زبان ورتیندوں لیکن اوندے

نہیں رہندی۔ خواجہ فرید اتے شاہ حسین دی زندگیں پچھوں انھیں داروہانی منصب اتے بھرپور شاعرانہ تخلیقی صلاحیتیں نال انہیں دی اوزبان دا حصہ وی ہے جیڑھی لوکیں کوں ارج وی سمجھ اندی اے۔ اٹھوں اساں اے نتیجہ کڈھ سگدوں جو لوکیں وچ رائج زبان، حقیقی زبان ہوندی اے۔ اتے ادبی زبان وی اوں عوامی زبان وچوں کڈھی ویندی اے۔ نہ کہ اونکوں کوئی خود ساختہ روپ ڈنا ویندے۔

کنوں اتلا عوام وچ قبولیت دی سند حاصل نہیں کر سکیا۔ امید اخیال اے ایہہ نہیں آکھیا ونج سگدا جو شاعر صرف اپنے واسطے لکھدے بلکہ عوام دی قبولیت دی ضرورت ہر وپنھے موجود رہندی اے۔

بلاشبہ ہک زبان دے کئی روپ ہوندن۔ ہکی زبان مختلف طہیں وچ اپنیاں مختلف شکلاں ظاہر کریندی اے۔ امیریں تے سرمایہ داریں دی زبان دا بہوں سارا ڈکشن غریب تے مزدور دی زبان دے ڈکشن کنوں ونج ہوندے۔ بہوں پڑھے لکھے تے گرے ان پڑھ دی زبان وچ وی فرق ہوندے اتے عورتیں تے مردیں دی زبانیں وچ وی کئی ذمہ فاصلہ ملدے۔ لیکن چونکہ اے فرق سماجی عمل دے نتیجے وچ پیدا تھیا ہوندے ات واسطے اونکوں عوام دی سطح تے آون واسطے کہیں طور تے وی اوپری زبان نہیں آکھیا ونج سگدا۔ اتے عام طور تے ابلاغ وچ زیادہ کمی نہیں اندی شاعر چونکہ ہک خاص ڈبھی سطح تے زندہ رہندا ایسا ہوندے ات واسطے اونکوں عوام دی سطح تے آون واسطے بعض اوقات مسئلہ پیش اندے مگر اونکوں بہر حال ایس مرحلے وچوں لنگھنا ہوندے۔ اوزبان جیڑھی صدیاں کنوں لوکیں دی ثقافت تے عقائد دا حصہ بن گئی اوندی جاہ تے ہک آٹھنی زبان کوں جیڑھی صدیاں کنوں چھٹ گئی ہووے تے لوکیں دی ثقافت تے عقائد دا حصہ وی نہیں رہی ہووے لوکیں تے لکھاری دے درمیان ابلاغ دے مسئلے کوں پیچیدہ کریندی اے ات واسطے ایس تحریک نال وابستہ لکھاریں کوں اے مسئلہ درپیش اے۔ اتے بعض انہیں وچوں واپس مڑن دی کوشش کریندے ہین۔

کوئی وی تحریک جیڑھی عوام وچ مقبولیت نہیں گھنندی، ہمیشہ واسطے جیندی

سرائیکی دی بقا داسوال

اس وقت دنیا بھر وچ اندازاً 6912 زبانیں الائنیاں ویندن (۱) لسانیات دے کجھ ماہرین دا خیال اے جو اگلی صدی دے اخیر تئیں دنیا دیاں نوے فیصدی زبانیں مر وین۔

کہیں زبان دے مرن دی وجہ ایہہ ہوندی اے جو لوک ہولے ہولے لوکوں الاون چھوڑ دیندن۔ اتے الاون چھوڑن دیاں وجوہات کجھ ایس ہن۔

۱۔ لوک اپنی زبان دی بجائے اٹھھی زبان الاون شروع کر دیندن جیندے نال انہیں دے معاشی اتے کئی بے فائدے جز ویندن

اس دے نال بعض اوقات اے وی ہوندے جو لوک روزگار دے سلسلے وچ کہیں بے علاقے یا ملک وچ چلے ویندن اتے انھوں دی زبان سکھتے ورتن شروع کریندن۔ اتے ہولے ہولے اپنی زبان بھل ویندن۔ جیندے بعد انہیں دیاں نسلاں نویں زبان کوں اپنی ماہولی بنا گھندن۔

۲۔ ڈو جھی گالھ ایہہ ہے جو کہیں ملک دے لوک عام طور تے سرکاری زبان آپڑیں ضرورتیں واسطے لازمی طور تے سکھدن اتے سکولیں، دفتریں اتے اخباریں وچ اوبہا زبان ورتیندن ول کہیں کہیں وٹھے گھر وچ وی اوبہا زبان الاون شروع کر دیندن۔

تے بعض اوقات گھریں وچ بالیں کوں اوبہا زبان سکھیندن

۳۔ تزکھی گالھ حکومت دیاں بعض پالیسیاں جیندے وچ چھوٹیں زبانیں دی حوصلہ افزائی نہیں کیتی ویندی جیندی وجہ کونوں لوک لوکوں الاون چھوڑ دیندن۔ (اس حوالے نال اتھاں ہک چھوٹی جہیں گالھ ایہہ وی ہے جو حکومتی خاندانی منصوبہ بندی دے نال وی چھوٹی زبانیں الاون آلیں دی تعداد گھٹ ویندی اے۔)

۴۔ موجودہ عالمی صورت حال وچ پوری دنیا ہک وقت بندی ویندی اے اتے انگریزی زبان حاوی تھیندی ویندی اے جیندی وجہ کونوں بہوں ساریاں زبانیں مردیاں ویندن کیوں جو لوک اپنے معاشی مفادات ولوں مغربی ملکین کوں منتقل تھیون دے سلسلے وچ انگریزی سکھن شروع کریندن۔

کہیں زبان دے مرن دا نقصان ایہہ ہوندے جو اوں زبان دی لوک دانش، ثقافت اتے اوں زبان وچ محفوظ صدیں دا انسانی تجربہ تے انہیں تے مبنی اکھاں ختم تھی ویندن اتے نسل انسانی ہک وڈے سرمائے کوں محروم تھی ویندی اے جیڑھا اگلی نسل دی رہنمائی کر سگدا ہا۔ ات واسطے آج دنیا بھر وچ زبانیں کوں مرن کونوں بچاون واسطے ہک تحریک چلائی ویندی پئی اے۔ اقوام متحدہ وی جیندی حمایت کریندی اے۔

اگرچہ اقوام متحدہ دے مطابق پاکستان دی کوئی زبان Eendangered Lanuages دی لسٹ وچ نہیں آندی لیکن ایندے باوجود پاکستان دیاں کئی چھوٹیاں چھوٹیاں زبانیں زبردست دباؤ دا سامنا کریندیاں ہن۔

اساں اگر اس حوالے نال سرائیکی زبان دے کجھ مسلمیں تے نظر سنوں تاں انہیں وچ پہلا ایہہ اے جو ایندے اتے انگریزی دا خاصا دباؤ اے۔ کیوں جو سرائیکی الاون والے اعلیٰ طبقے وچوں اکثر خاندان اٹھھے ہن جیڑھے اپنے بالیں کوں منڈھ کنیں

وی جاری کیجئے۔ ایندے نال ڈیویونیورسٹی وچ سرانگیکھی شعبے وی قائم ہن۔ لیکن پنجاب حکومت اتے پنجابی دانشور ایس گالھ تے قابو ہن۔ جو سرانگیکھی پنجابی دالہجہ اے۔

سرانگیکھی اتے مختلف قومیتی زبانیں اتے ایس قسم دے دباؤ دے علاوہ کئی سماجی دباؤ وی ہن۔ جیندیں وچ روزگار دے سلسلے وچ غریب سرانگیکھی لوکیں دے اعراب ممالک ڈونقل مکانی اے، ایس سلسلے وچ جبرھے لوک انہیں ملکیں ڈو ویندن۔ ظاہر اے اُتھوں دی زبان سکھدن۔ انہیں وچوں جبرھے لوک یا انہیں دیاں اولاداں اُتھاں مستقل رہائش اختیار کر گھنن۔ سرانگیکھی انہیں دی زبان نہیں رہندی۔

انہیں ساری گالھیں کوں سامنے رکھوں تاں ظاہر اے سرانگیکھی دے بولن والیں دی تعداد ہولے ہولے گھٹ سگدی اے جیندے ازالہ صرف ہک طور تے تھی سگدے جو سرانگیکھی کوں باقاعدہ طور تے ہر جاہ تے الایا ونجے، گھریں وچ سکولیں وچ دفتریں وچ مارکیٹ وچ اتے ایندے علاوہ اونکوں باقاعدہ طور لکھیا پڑھیا ونجے۔ ایندے واسطے ایہہ وی ضروری اے جو پرائمری دی سطح تے سرانگیکھی وسیب وچ سرانگیکھی کوں ذریعہ تعلیم بنایا ونجے۔

سرانگیکھی زبان دے مستقبل کوں محفوظ کرن واسطے حکومت دی طرفوں سنجیدگی نال سرانگیکھی دی سرپرستی ضروری اے۔ اگر حکومت ایندے نال یا کہیں ہی چھوٹی زبان نال بے اعتنائی ورتی تاں 21 فروری 1952ء والی صورت حال بن ویسی۔ (۱)

(۱) 21 فروری کوں دینا بھر وچ لاہور دا ڈیڑھ ہفتہ ایہہ ہندے پاکستان دے نال اردو کوں قومی زبان قرار دتا گیا تاں بنگلہ دیش (شرقی پاکستان) دے لوکیں مطالبہ کیتا جو اردو نال بنگالی کوں وی سرکاری زبان بناوے۔ حکومت پاکستان ایہہ گالھ نہ مانی۔ جیہڑی اوہدہ راہیا آخراں جیہڑی دے نتیجے وچ 21 فروری

انگریزی دی تعلیم ڈیندن اتے گھریں وچ وی انگریزی لکھن۔ ایس طرح سرانگیکھی زبان ایس طبقے دی زبان نہیں رہندی۔ ایندے علاوہ متوسط طبقے وچوں بہوں سارے تعلیم پاروزگار واسطے امریکہ کینیڈا برطانیہ اتے آسٹریلیا وچ نچن دے شوق وچ نہ صرف انگریزی لکھن پڑھن سکھدن بلکہ اُتھھے اداریں وچ تعلیم حاصل کریندن جتھاں انگریزی الائی ویندی اے جیندے نتیجے وچ نہ صرف او سرانگیکھی بھل ویندن بلکہ ایندے لائق وی اڈیندن اتے ایہہ زبان الاون پسماندگی دی علامت سمجھدن۔

ایندے بعد اردو دے معاملہ اے ایہہ سرکاری اتے میڈیا دی زبان ہون دی وجہ کونوں منڈھ کنیں بالیں کوں سکولیں وچ پڑھائی ویندی اے جیندے وجہ کونوں بعض گھریں وچ ابتدائی طور تے اپنی ماء بولی دی بجائے اردو سکھائی ویندی اے۔ جیہڑی سب کونوں خطرناک رجحان اے کیوں جو بالیں کوں جبرھے زبان گھر وچ سکھائی ویسی اوبالآخر اوندی ماء بولی بن ویسی۔

سرکاری زبان ہون دی وجہ کونوں اردو ہر جاہ تے لکھی تے الائی ویندی اے۔ سکولیں وچ دفتریں وچ بازاریں وچ جیندے نتیجے وچ ہک ہندہ سارا ڈیڑھ اردو لکھن اہہ ویندے اتے ایس عادت دے نتیجے وچ بہوں سارے لوک یا بال گھر وچ وی اردو الاون شروع کر ڈیندن اتے سرانگیکھی کونوں لائق تھی ویندن ایندے علاوہ ملکی سطح تے ایہہ زبان روزگار تے سببہ طور تے عزت دے سبب سبھی ویندی اے۔ جڈاں جو سرانگیکھی کوں ایہہ مقام حاصل کئے نہیں۔

سرانگیکھی زبان کوں ہک بیا دباؤ پنجابی زبان دی طرفوں وی ہے باوجودیکہ مرکزی حکومت سرانگیکھی کوں انج زبان منیندی اے اتے اوندے ادب واسطے خواجہ فرید ایوارڈ

پاکستان دیاں آریائی زباناں

پاکستان دیاں زیادہ تر زباناں مخلوط Mixed Languages ہن۔

جیرھیاں گکڑہیڈ، منڈا، دراوڑ، آتے آریائیں دیاں زباناں نال رل تے اجوکی شکل پاتی اے۔ چونکہ آریا اخیری وڈی نسل ہے جیرھی گروچس دی شکل وچ صدیاں تائیں وادی سندھ میں اندی رہی۔ ات واسطے انھیں دیاں زباناں آتے اوندے مختلف گھیس نے اچھوں دیاں پرانیاں زباناں دی ساخت آتے لغات کوں متاثر کیتا۔ ات واسطے ہن پاکستانی زباناں کوں آریائی زباناں دے گھیرنال منسلک کیتا ویندے ورنہ ابتدائی آریائی زبان اتے موجودہ آریائی زباناں وچ کافی اختلافات ہن جیرھے لغات دے نال فقرے دی بناوٹ وچ وی نظر آندن اتے ویندے وچ اچھوں دیاں گھیس پرانیاں زباناں دے آثار وی لہجہ آندن۔ پاکستان دیاں آریائی زباناں ہندوستان دی آریائی زباناں کوں مختلف ہن توڑے جو ماہرین لسانیات عام طور تے انھیں ساریاں کوں ہند آریائی زباناں داناں ڈیندن۔ لیکن انھیں وچ پشاور زباناں دا انج خاندان وی ہیندن۔ جیویں گریہن ہن۔

پشاور زباناں دا ایہہ فرق اے جیرھا پاکستانی آریائی زباناں کوں ہندوستان

دی آریائی زباناں بنگالی، اڑبہ، آسامی وغیرہ کوں انج کریندے۔

ہندوستان وچ پہلے آریائی قافلے اُٹھے علاقے وچ آئے انھیں دی زبان

جیرھے پروسٹھلی، منڈا آتے دراوڑ زباناں نال رلا کیتا تاں ہک نئی زبان پیدا تھی۔

جیکوں پشاجی آکھیا ویندے، پشاجی والا کو تے علاقائی بنیاد دیاں اپنیاں کئی شکلاں

1952 عکوں پولیس نے ڈھا کو وچ طلبا تے عوام دے ہک جلوس تے گولی چلائی جیندے نتیجے وچ 3 افراد شہید تھی گئے۔ بنگلہ دیش اپنی آزادی دے بعد اقوام متحدہ وچ ہک قرارداد پیش کیتی جو ایں واقعے دی یاد وچ 21 فروری کوں دنیا وچ ایو بی ڈاڈیہ منایا وئے۔ جیویں 7 نومبر 1998 کو منظور تھی گئی۔ اتے ہن 21 فروری کوں ساری دنیا وچ ایو بی ڈاڈیہ منایا ویندے۔ ایہہ ہک گھٹھا خوش واسوگوار ڈیندے اے جیندے نال پاکستان دی حکومت دی نیک نامی گھیں تھیندی۔

بتائیں۔ جنھیں وچوں وادی سندھ دیاں نوپیاں اتے موجودہ زبانیں جنم گدھا چونکہ وادی سندھ دیاں پاکستان دی موجودہ حدود دے علاوہ ہندوستان دے علاقے راجپوتانہ اتے کجرات تائیں پھیلا ہویا ہا۔ اس واسطے اس علاقے دیاں زبانیں کجراتی، مارواڑی، راتھستانی وچ وی پشاپہ زبانیں دے اثرات ملدن۔

آریاں دا ڈوجھا گروہ جبرھلے وادی سندھ وچ آیا۔ او آریائی زبان دا ویدک لہجہ لیند ہا۔ اووی وادی سندھ وچ کافی عرصہ رہا اتے وید تصنیف کیتے ایندے نتیجے وچ پہلے آون والے آریا بیرونی دائرے وچ پھیلے گئے جڈاں جو بعد وچ آون والے آریا اندورنی دائرے وچ آگئے۔ اس آریائی زبانیں دے ڈوؤڈے ٹبر بن گئے جیندے وچوں ہک انڈس اے۔ جیندے وچ او زبانیں اندن جبرھیاں وادی سندھ وچ پلایاں تے جو ان تھیاں ایہہ بن پاکستان اتے ہندوستان دے کچھ مغربی علاقے وچ بولیاں ویندن۔ جڈاں جو ڈوجھا خاندان انڈک اے۔ جیندیاں زبانیں مشرقی ہندوستان بنگلہ دیش وچ بولیاں ویندن۔ ایہہ نقشہ کجھ ایس اے۔

قدیم آریائی زبان:

ا۔ ہند آریائی (انڈک اتے انڈس یا پشاپہ)

ب۔ ایرانی

ج۔ یورپی

انڈک زبانیں وچ ہندوستان دیاں آریائی زبانیں اندن، جڈوں جو انڈس وچ پاکستانی زبانیں اندن اتے ایندے وچ ہک لہند آگروپ خصوصی طور تے قابل ذکر اے۔ اتے لہند آگروپ ول ڈو حصیں وچ وٹیا وونج سگدے۔ مغربی اتے مشرقی گروہ

آریائی زبانیں دا شجرہ

مغربی گروہ وچ سندھی، سرائیکی، پوٹھواری، ہندکو وغیرہ شامل ہن۔ جڈاں جو مشرقی گروہ وچ کجراتی، راجستھانی، مارواڑی وغیرہ شامل ہن۔

پرانے ماہرین لسانیات ہند آریائی زبانیں کوں انڈک اتے انڈس وچ تقسیم نہیں کریندے جیرھی ہک وڈی لسانی غلطی اے۔ حالانکہ جارج ابراہم گریسن اہدے۔

”ان زبانوں کے ماخذ و سرچشمہ سے متعلق ہمیں بہت کم علم ہے سندھی سے بالکل پہلے اسکی پیش رو ”اپ بھرتش پر اکرت“ ہوا کرتی تھی جس نام و رچھڑا تھا۔ اور جس کے متعلق ہندوستانی گریمرین مرکنڈیہ ہمیں کچھ اطلاع بہم پہنچاتا ہے نیز وہ ایک ایسی وراچھڑہ پشاپچی کا ذکر کرتا ہے جو بظاہر اس علاقے میں بولی جاتی تھی۔ اور اس بات پر اصرار کرتا ہے کہ یکھیہ پشاپچی اس پر اکرت کی سب سے بڑی قسم تھی۔ پشاپچی زبان جو قوم درد کے آباؤ اجداد کی زبان تھی۔ پس دردی اثرات کی توجیہ اور اس بات کا ثبوت شمالی مغربی (ہند) زبانوں کی بنیاد پشاپچی زبان پر رکھی گئی ہے جو اس علاقے میں کسی وقت بولی جاتی تھی۔ اس شہادت سے مکمل ہو جاتا ہے۔“

ڈاکٹر مہر عبدالحق کہتے ہیں:

”جہاں تک تاریخ کا تعلق ہے وہ صرف اتنا بتاتی ہے کہ وادی سندھ کی زبان ایسی اپ بھرتش ہے جو پشاپچی یا تو شاخ ہے یا اس سے متاثر ہوئی ہے، کشمیری، سندھی اور کوہستانی سب پشاپچی زبانیں ہیں ملتان اور سندھی (جسے لہندا کہا جاتا ہے) سب وادی سندھ کی زبان پر استوار ہوئی۔ (1)

ڈاکٹر ناموس بھی اس کی تائید کرتے ہیں ہند آریائی زبانوں میں اپنی خصوصیات کے لحاظ سے جو زبانیں پشاپچہ کے قریب تر ہیں وہ سندھی اور لہندا ہی ہیں۔ زبانیں جو پشاپچہ

(1) ملتان کی زبان اور اس کا اردو سے متعلق سؤ فیئر 90

کے جنوب میں ہندوستان کے میدانوں میں آج مروج ہیں۔ آٹھویں صدی قبل مسیح کے قریب جو آریا قافلے پنجاب کے میدانوں میں داخل ہوئے وہ ایک زبان بولتے تھے جو موجودہ پنجابی، لہندا اور سندھی کی ماں تھی ان سب زبانوں نے اپنے لئے چند عناصر اس اساسی زبان سے منتخب کر لئے اور ان کو رواج دیا یعنی ان کو اپنا کر مخصوص کر لیا۔ اس طرح سے یہ زبانیں ایک دوسرے سے الگ ہو گئیں۔ لیکن اصل اساسی زبان وہ آریا لوگ بولتے تھے جو پنجاب کے راستے وادی سندھ، جہلم میں سے گزر کر کشمیر میں داخل ہوئے۔ انہوں نے اپنی زبان کی گراہمائی خصوصیات پشاپچہ وطن کی زبان کو دے دیں۔ وہاں پر یہ عناصر گھل مل کر دوسرے لسانی عناصر میں یکجان ہو گئے۔ (1)

ہندی مزید تائید ڈاکٹر مین عبدالمجید سندھی اس طور سے کریندے۔

”قدیم زمانے میں وادی سندھ کے تمام علاقوں میں پشاپچی پر اکرت رائج بھی تھی یعنی پشاپچی اپ بھرتش سندھ سے لے کر پنجاب تک چھائی ہوئی تھی۔ مگر آہستہ آہستہ اس نے مختلف علاقوں میں مختلف زبانوں کی صورت اختیار کر لی اب تک اور لہندا (یکھی) زبانیں وجود میں آ گئی ہیں۔ (2)“

انہیں ساری زبانیں دس دسے کوشے کوشے واسطے ”لسانیات پاکستان“ ڈاکیومنٹس مفید ہوئی۔ ”سنسکرت صرف نحو کے ماہر مارکنڈیہ، نے وادی سندھ میں وراچھڑہ پشاپچی کا ذکر کیا ہے اور اس کا ایک دوسرا نمونہ یکھیہ پشاپچی تھا۔ ہم چند آچاریہ نے چوکا پشاپچی کا نام بھی لیا ہے، بقول گریسن چوکا پشاپچی کشمیر اور اس کے نواح میں رائج تھی۔ جہاں کافرستان، چترل، کشمیر اور دروستان کی دوسری زبانیں وجود میں آئیں۔ یکھیہ پشاپچی، ڈیرہ اسماعیل خان، ڈیرہ غازیخان اور ملتان تک رائج تھی۔ جس سے ہندکو (لہندا) نے جنم لیا۔ وراچھڑہ پشاپچی نے ملتان (سرائیکی) کی صورت اختیار کی (2)

(1) لسانیات پاکستان 323 بحوالہ تین ہندوستانی زبانیں صفحہ 60

(2) لسانیات پاکستان سؤ فیئر 412

کشمیری	سرائیکی	سندھی	کشمیری	سرائیکی	سندھی
بولن	بولن	بولن	ورتاون	ورتاون	ورتاون
لبھن	لبھن	لبھن	بگاڑن	وگاڑن	بگاڑن

ایندے علاوہ سرائیکی سندھی اتے کشمیری دی لغات وچ وی کافی اشتراک اے

کشمیری	سرائیکی	سندھی	کشمیری	سرائیکی	سندھی
تریہ	ترے	ٹرے۔ ٹے۔ ست	ست	ست	ست
اٹھ	اٹھ	اٹھ	دھ	ڈھ	ڈھ
تھاڈو	تھاڈا	توہاٹھ	بہہ	بیہہ	ویہہ
ات	تھہ	تھہ	وال	وال	وار
پوڑا	پوڑا	پوڑو			

کہیں کم کرن والے شخص دے کم نال کشمیری وچ ’’وول‘‘ لایا ویندے جڈاں جو سرائیکی تے سندھی وچ ’’والا‘‘ تے ’’وارو‘‘ دا وادھا کیتا ویندے۔

کشمیری	سرائیکی	سندھی	کشمیری	سرائیکی	سندھی
لکھن وول	لکھن والا	لکھن وارو	کرن وول	کرن والا	کرن وارو
مگن وول	مگن والا	مگن وارو			

ات واسطے لہند اگروپ دیں زبانیں ہندکو، سرائیکی، سندھی اتے کجراتی وغیرہ کون ہند آریائی ٹھہری بجائے انڈس یا پشچیم وچ شامل کیتا ونج سگدے۔

اتھاں اے ہن وادی سندھ دیں آریائی اتے ہندوستان دے آریائی زبانیں دے کجھ بنیادی فرق دی گالھ سمجھ سگوں جو ہندوستان دیاں آریائی تے پاکستان دیاں آریائی دی زبانیں وچ کجھ بنیادی فرق ہن۔

1۔ ہندوستان دیاں اکثر زبانیں دے لفظیں دے درمیان حرف ت نہیں انداگر سرائیکی تے سندھی وچ استعمال تھیندے، مثال دے طور تے۔

ہندی سیا، کیا، پیا،

سرائیکی سینتا، کیتا، پیتا

سندھی سینتو، پیتو، کیتو

ایہہ طریقہ دروادی زبانیں دا اے۔ جیرھا سندھی اتے سرائیکی وچ وی رائج اے۔

(2) سرائیکی وچ عام طور تے مرکب لفظیں دے ڈو جھہ جھے یا آخری رکن نے زور پندے مثلاً غلام نبی تے رادھا کشن وچ ب نے ش تے دباؤ پندے۔ اتے ایہہ آوازاں ڈو دفعہ محسوس تھیندن۔

(3) ہندوستان دے کئی زبانیں وچ زتے ش نہیں لایا ونج سگدا جڈاں جو سرائیکی، سندھی تے پشچیم زبانیں وچ لایا ویندے مثال دے طور تے ہندوستانی الاوان آ لے لوک زورکوں ’’جوز‘‘ اتے شکرکوں ’’سکر‘‘ لہیندین۔

4 پشچیمی زبانیں وچ کشمیری، سندھی اتے سرائیکی نال کافی قریب ہے انہیں زبانیں وچ مصدر دے آخر وچ ’’ن‘‘ اندے

بروشسکی.....ہک کلھی بولی

انہیں نیکراند گروپ (۱) دے بعد آسٹرو ایشیا تک نسل دے لوک وادی سندھ وچ بچے جبرھے ہک وقت سارے "جنوبی ایشیا" وچ کھنڈ گئے۔ آسٹرو ایشیا تک گروپ دی ہک نسل "منڈا" تھی۔ جیڑھی منڈا خاندان دیاں زباناں لیندی تھی۔ (۲)

بروشسکی (۳) جینکوں ہک isolate بولی آکھیا ویندے۔ isolate زبان کے نہیں بلکہ ایہہ نیکرانیڈ قبیلے دی صحارن زبان تے آسٹریک گروپ دیں منڈا گروپ دے زبانیں دے ملاپ دے نتیجے وچ پیدا تھی اے۔

ات واسطے اوبا قاعدہ کہیں لسانی گروپ یا خاندان وچ نہیں اندی۔

1- اج کل انہیں نیکرانیڈ دیاں باقیات کمران (ملائی زبان اور اس کا اردو سے تعلق) اتے جزائر ایمان وچ ملدن شاید ناگ قبائل دا تعلق وی انہیں گرائیڈ نال ہووے

www.southasiamedia.net/profile/india/india_ethnology.cfm

2- ایہہ منڈا قبائل اج کل زیادہتر بہار، بنگال، اڑیسہ اتے جھاڑکھنڈ وچ آباد کن۔ جھاڑکھنڈ ریاست دی سرکاری زبان سنخالی اے۔ ڈوگھی وڈی زبان منڈاری اے۔ سرائیکی وسیب تے سندھ وچ آباد بھیل تے کھیل (کول) منڈا قبائل دی باقیات کن جیڑھی سنخالی تے سرائیکی زبان لیندن۔

3- بعض محققین کی رائے کے مطابق آسٹریلیا کے جزیرے میں چند اصل زبانیں ایسی ہیں جو اپنی شاہت میں بروشسکی سے ملتی ہیں ممکن ہے یہ شاہت کسی قدیم زبان کے سبب پیدا ہوئی ہو جو اس سارے علاقے میں پھیلی جاتی تھی (گلت اورشنا زبان، از ڈاکٹر ماموس سٹو 111)

"اس سارے علاقے میں پٹاچاپو لی جاتی ہیں کوئی دو ہزار سال قبل مسیح ایک تورانی (غیر آریائی) زبان رائج تھی جو اب بچھ ہو چکی ہے اس قدیم تورانی زبان کی ایک شاخ رووبدل کے بعد آج بھی ہنزہ میں رائج ہے جو بروشسکی کہلاتی ہے (گلت اورشنا زبان)

بروشسکی پاکستان دے اُتھے علاقیں ہنزہ، نگر اتے باسین وچ الائی ویندی اے (1)

ہک اندازے دے مطابق اس زبان دے الاون والے تقریباً تریہ ہزار کن (جریدہ نمبر 30) ایہہ ہک isolate بولی تھی ویندی اے جیندا دنیا دے زبانیں دے گروپیں یا ٹھہریں نال ظاہری طور تے کوئی سنگ نہیں بند نظر دا۔

وادی سندھ دی پرانی تہذیب دا اثر کشمیر تائیں کھنڈیا ہویا ہا۔ اس وادی وچ سب کنوں پہلے باقاعدہ زبان بولن والی جیڑھی پہلی نسل دا پتہ چلدے اوگرانیڈ اے۔ (2)

نیکرانیڈ اخیرری بر فانی دور ختم تھیون نال ای اٹھے تے پوآدھی افریقہ کنوں ٹرے۔ (3) ایہہ ہولے ہولے وادی سندھ وچ آگئے۔ ایہہ جیڑھی زبان لیندے ہن اوکوں

نیدر لینڈ دے لسانی آٹار Linguistic Archealogy دے ماہر Edo Nyland صحارن زبان واناں ڈیندے ایہہ شاید پہلی زبان ہے جیڑھی باقاعدہ طور تے اس وادی وچ الائی گئی اتے جیندے کجھ آٹار اٹھوں دیں زبانیں وچ وی کولے وچ نکلدن۔

1-..... بروشسکی زبان بولے والے ایک زمانے میں دو خاندان کی زبانوں کے تقریباً تمام علاقے پھر اس کے بڑے حصے پر قابض تھے (گریسن، بحوالہ جریدہ نمبر 30 سٹو 18)

2- اس سے قبل کشمیر کی کیا حالت تھی اس بارے میں صرف قیاس آرائی کی جا سکتی ہے کہ آریاؤں سے قبل یہاں درویشیا نیکرانیڈ (پرانی افریقی نسل) آسٹریک لوگ آباد تھے (کشمیری زبان و ادب کی مختصر تاریخ سٹو 18)

3- اخیرری بر فانی دور تقریباً اٹھارہ ہزار سال پہلے ختم تھوین شروع تھیا اتے گرہلاتے ہوون پاروں ایہہ پہلے اٹھے افریقہ کنوں ختم تھیا تاہم اس عرصے وچ ایہہ سعودی عرب ایران اتے پاکستان دے نال نال کجھ نہیں علاقیں وچ وی ختم تھویندے ایہا۔ www.scotese.com/lastice.htm

ہائی تے لوہیں خاندانیں والواں سلسلہ بناوا چاہیدا اے۔

اینویں وادی سندھ دے وچلے حصے سرانگی و سبب وچ چہرے آریں زبان 'نگرائیڈ' منڈا اے درواڑیں دیں زبانیں نال ملی تاں اُتھاں ہک نویں زبان جنم گھدا جینکوں مغربی ماہرین لسانیات لہندا اہدن۔

لہنداوی قدیم شکل سرانگی اے بروشسکی بولن والے لوکیں دے رواجیں اے زبان وچ کئی قدریں مشترک ہن چہرہیاں انہیں دیں قدیم زبانیں نگرائیڈ تے منڈا نال تعلق دی تا سید کریندن۔ مثال دے طور تے "بے گناہی" دا ثبوت ڈیون واسطے سرانگی و سبب وچ کہیں آدمی کوں بھاء وچوں لکھیندین۔ اینویں "بروشو" لوک ایندے واسطے تے لوہے تے ہتھ رکھویندن۔ ایندے علاوہ سرانگی بالیں دی کھیڈ "لک چھپ" تے بروشو بالیں دی "شومی چھی چھتے" وچ نہ صرف کھیڈ دا اشتراک اے بلکہ لفظیں وچ وی صوتی سانجھ ہے۔ اینویں اگر ڈوہیں زبانیں دی لغات دا مشترکہ مطالعہ کیا ونجے تاں کئی لفظیں دیاں بنیاداں ہکویاں ہن۔ جیویں سرانگی دے اُتھ کوں بروشسکی وچ اٹ اے سرانگی دے چڑوک کوں اچا چڑ آکھیا ویندے۔ اے واسطے اسماں آکھ سگدوں جو بروشسکی دی "اصل" تلاش کرن واسطے اسماں کوں اُتھوں دے قدیم نیگرائیڈ دی زبان صحارن تے منڈا قبائل دیں زبانیں دا مطالعہ کرنا ہوسی کیوں جو بروشسکی انہیں زبانیں کئی بنی اے اے اے ہک مخصوص زبان ہون دی وجہ کئی اپنی کجھ پرانی صورت برقرار رکھ گئی اے۔ (۱)

(۱) اسماں پاکستان یا قدیم وادی سندھ دیں زبانیں کوں توڑے جو آریں اے درواڑی (براہوی) زبانیں وچ وڈی دیوں لیکن ایہہ حقیقتا چاروڑے لسانی گروہیں دے آپت دے اشتراک مال وجود وچ آئن جیویں جو اگلے صفحے دے فہرے کوں ظاہر اے۔ چہرہ عام ماہرین لسانیات دے بتائے ہوئے لسانی خاندانیں مال اختلاف کریندے۔ کیوں جو میڈا خیال اے جو ایہہ پرانے لسانی خاندان ڈوہیں خاندانیں مال رل تے اپنی لوہیں شکل بنا گئی اے۔ اے واسطے اسماں کوں انہیں پرانے خاندانیں تے نظر

پالی..... موئی ہوئی بولی

پالی پرانے ہندوستان دی بہک مشہور بولی ہئی، جیندے وچ بدھ مت دا مذہبی اُتے فلسفیانہ لٹریچر لکھیا گیا۔ ایہہ زبان اشوک دے دور وچ Lingua Franca دی حیثیت رکھدی ہئی لیکن اُج بہک موئی ہوئی بولی اے جیکوں جیند اکرن دی کافی کوشش کیتی ویندی پئی ہے۔

پالی دا مطلب Line یا Text ہے جیہیں کنوں مراد کتاب دی اصلی عبارت گھدی ویندی ہے، کوتم بدھ دیاں تعلیمات ابتدا وچ زبانی طور تے یاد رکھیاں گیاں۔ لیکن بعد وچ کھچی دے پتریں تے سری لنگا دے رسم الخط سنہالا وچ لکھیاں گیاں کیوں جو پالی دا اپنا کوئی رسم الخط نہ ہا۔ انہیں دستاویزات Pali canon وچ اُچھے علاقے دے بدھیں دی تعلیمات دا اندراج ہے۔ انیکوں Tharavada (وڈیں دارستہ) وی آکھیا ویندے اتے Pali canon دا ڈھانچا Tipi Taka وی ہے۔ پالی کڈا جیہیں وی عوام دی مار پوئی نہیں رہی۔ ایہہ مذہبی حوالہں دے علاوہ کجھ لوکیں دے نزدیک شاید تجارتی زبان وی رہی ہووے۔ پالی زبان دی اصلیت بارے اُج تائیں ماہرین لسانیات دے درمیان اختلاف اے عام طور تے پالی کون ویدک یا سنسکرت توں براہ راست نکھتی ہوئی زبان نہیں سمجھیا گیا توڑے جو انہیں وچ کئی مشابہتاں ہن۔ اگرچہ اختلافات وی ملدن۔

پالی دے بارے وچ بہک خیال اے ہے جو ایہہ مگدھ دے علاقے دی بہک زبان ہے۔ ایہہ وی سمجھیا ویندے جو کوتم بدھ ماگدھی دی کوئی ابتدائی شکل لیندے ہن

کیوں جو پرانی ماگدھی اتے پالی وچ کئی لکھیں زلدین لیکن کجھ ماہرین لسانیات ایندے نال اختلاف کریندن کیوں جو اشوک دے مشرقی علاقے دے کتبے ماگدھی وچ لکھیا گئیں۔ جڈاں جو پالی وچ مغربی علاقے دے کتبے ملدن۔ کوتم بدھ اپنیاں تعلیمات صرف سنسکرت وچ لکھیاں وئجن پسند نہ کریندے ہن۔ ات واسطے کجھ ماہرین لسانیات دا خیال اے جو پالی مذہبی حوالے نال لنگوانفر نیکا دے طور تے بنائی گئی زبان اے اتے انیکوں ٹیکسلا وچ تیار کینا گئے کیوں جو ٹیکسلا اشوک دے ڈاڈے چندر گپت موریہ دے دور وچ بہک وڈی یونیورسٹی دے طور تے مشہور ہا۔ اتے اشوک اپنے پو بندوسا رو دے زمانے وچ اٹھوں دا کورزوی رہ گیا ہا۔ اوندے اپنے دور وچ ٹیکسلا یونیورسٹی بدھ تعلیمات دا تاریخی مرکز بن گیا۔ اوں دور وچ ٹیکسلا دے علاقے وچ پشاجی گرو نواج دی زبان ہئی۔ جڈاں جو سنسکرت ہندو علما دی زبان رہی۔

اشوک دے دور وچ بدھ تعلیمات جبرہیں زبانیں وچ لکھیاں گئیں انہیں وچ بہک پشاجی بولی وی ہئی۔

ڈاکٹر شوکت سبزواری جبرہے اپنی کتاب ”اردو زبان کا ارتقا“ وچ پالی کون اردو دی ما بولی سمجھدن۔ اوندے شجرہ ایں درج کریندن۔

قدیم ہند آریائی..... سنسکرت..... پالی..... شورشینی..... اپ بھراش
راجستھانی..... پنجابی..... مغربی ہندی..... سندھی..... کجراتی

او اٹھان سرائیکی دا ذکر نہیں کریندے حالانکہ سندھی اتے سرائیکی دا آپت وچ بھیندیں داسنگ اے۔ ایندے علاوہ اٹھوں اے وی ثابت تھیندے جو پالی دا سندھی تے کجراتی نال بہک قریبی رشتہ اے۔ اتے ایہا گالھ ڈاکٹر Naval viyogi دی

شکلاں ایس ہن۔

a a i t u u a o m k h g gh n c ch j jh n t th d dh n t

th d dh n p ph l lh y r ii sh

انھیں وچوں بہوں ساریاں اوازاں سرانگیکی سندھی اتے پشاج زبانیں نال رلدن اگرچہ ایس موضوع تے حال تائیں کافی تحقیق دی لوڑ اے۔ تاہم ایس سچائی کوں سمجھا وئج سگدے جو کوتم بدھ نے برہمنیں اتے سنسکرت دی اجارہ داری تے تقدس تے جبرہمی سٹ ماری ہئی اوندے نتیجے وچ ذات پات دے خاتمے نال سنسکرت دی بجائے ہک آئنجھی نویں زبان بنائی گئی۔ جیندے وچ بدھ دی تعلیمات کوں لکھیا گیا۔ اتے ایہہ سب کجھ اوں بدھ تحریک دالازمی تے منطقی نتیجہ وی ہئی۔

تازہ چھپی ہوئی کتاب "Naga: The ancient rulers of India" وچ وی ملدی اے کیوں جو اوپالی کوں پشاجی وچوں لکھی ہوئی زبان سمجھدے ات واسطے پالی دارشتہ کہیں طور ویدک اتے سنسکرت دے علاوہ ماگدھی نال ثابت نہیں تھیندا۔ پالی کڈاہیں کہیں علاقے دے لوکیں دی ماء بولی نہیں رہی اے ات واسطے ایہہ گالھ قرین قیاس اے جو پالی ہک Pidgin زبان اے۔ جبرہمی بدھ مت دیاں مقدس دستاویزات رقم کرن واسطے بدھ مت دے سرگرم علماء نے اشوک دے دور وچ اینکوں ٹیکسلا یونیورٹی وچ تیار کیتی ہئی۔

چونکہ ٹیکسلا دے نیزے نیزے عوامی زبان پشاجی ہئی۔ ات واسطے پالی واسطے اونکوں بنیا دینا یا گیا۔

اساں چونکہ پچھوں ایس گالھ تے بحث کرا یوں "سرانگیکی اتے سندھی پشاجی خاندان نال تعلق رکھدن۔ ات واسطے سرانگیکی تے پالی وچ لغت دا اشتراک ایس گالھ دا ودھیکار ثبوت اے۔ جو پالی پشاجی زبان توں بنائی گئی اے۔

پالی	سرانگیکی	پالی	سرانگیکی	پالی	سرانگیکی	پالی
سنگ	سنگ	ست	موہری	موکھری	سنگ	سنگ
ڈٹھا	وی	وی	بدھ	بدھ	ڈٹھا	ڈٹھا
بھت	نکھا	نکھا	بریم	بریم	بھت	بھت
سنھ	پتر	پتر	بھانو	بھرا	سنھ	سنھ
چم					چم	چم

اینڈے علاوہ پالی وچ کئی آئنجھیاں اضافی اوازاں دس۔ جبرہمیاں Implosive ہن۔ جیویں جو سرانگیکی اتے سندھی وچ وی ہن۔ پالی دیں اوازیں دیاں کجھ علاماتی

تامل، ترکی اتے سرائیکی

سرائیکی اتے پاکستانی زبانیں بارے انٹرنیٹ تے بہوں سارے ماہرین لسانیات مال گاکھ مہاڑ چلدی راہندی اے۔ انھیں ماہرین لسانیات وچ ترکی زبان تے کم کرن والے Polat-kaya کافی مشہور ہن۔ انھیں داخیال اے۔ جو پاکستانی زبانیں قدیم ترکی وچوں نکھنیں۔ جڈاں جو ڈاکٹر Loganathan (ملائشیا) تامل زبان تے کم کرنین۔ او نہ صرف پاکستانی زبانیں کوں بلکہ ہندوستان دی آریائی زبانیں منسکرت سمیت قدیم تامل دی شکل سمجھن۔ انھیں سرائیکی زبان دے کجھ میڈے بھیجے ہوئے تقریریں دا تجزیہ کیجے۔ اتے اپنے طور تے ثابت کیجے جو سرائیکی قدیم تامل وچوں نکھتی اے۔ تامل زبان بارے اس نظریے دلبانی clyde winters اے جنکوں مسز لوگا (loga) اگوتے ودھید اپے۔

ایہہ سارے دوست اس بحث وچ شامل رہن۔ لیکن اتھاں اس ساری بحث دا تھوڑا جیہاں حصہ بغیر کہیں تھرے دے ڈنا ویندا پئے تاکہ قاری اے کجھ سکے جو اج دے ماہرین لسانیات سرائیکی اتے پاکستانی زبانیں بارے کیا سوچیندے ہن۔

P.I.E. کنوں نکلتھیں۔ آریا قبائل تقریباً 2000ء کنوں 1200ء دے درمیان وادی سندھ وچ داخل تھئے۔ اوروس دے لے تے پچاڑھی علاقے دے رہائشی ہن۔ اون وقت انہیں دی زبان مختلف بولیں دی شکل وچ ہی۔ انہیں وچوں صرف ہک ابتدائی بولی ویدیں دی زبان ہون دی وجہ کنوں محفوظ رہی۔ باقی بولیاں وادی سندھ دیں پرانیں بولیں نال رل تے نویاں شکلاں بنا گھدیاں اتے انہیں وچوں ہک مخصوص شکل پشچیم زبانیں دی وی ہے۔ جیڑھیاں پاکستان (پرانی وادی سندھ) دے کافی اُچھے علاقے وچ الایاں ویندن۔ آریائی دی او قدیم بولی یورپ، ہندوستان اتے ایران دی موجودہ بولیں دی ماں سمجھی ویندی اے۔

4- اندرونی اتے بیرونی دائرے دیاں زبانان

معروف ماہر لسانیات جارج ابراہم گریرسن (1851-1941) دے نظریے دے مطابق آریا کس دے ڈوگروہ ہندوستان وچ آئے پہلا گروہ وادی جمنانگکا وچ آن ابا تھیا۔ جڈاں جوڈو جھے گروپ نے آتے اون کوں بے دخل کر ڈتا۔ اس طرح پہلا گروہ پچاڑھی پاسے نکل گیا۔ اتے آریا اندرونی تے بیرونی دائرے وچ وڈتج گئے۔ اس طرح انہیں دیاں زبانان وی اندرونی تے بیرونی دائرے وچ تقسیم تھی گیاں۔ گریرسن دے مطابق اندرونی دائرے دیں زبانیں وچ مغربی ہندی۔ پنجابی، کجراتی، راجھستانی اتے کئی بیاں زبانان اندن۔ جڈاں جو بیرونی دائرے وچ لہندا (پرانی سرانیکسی) سندھی، مراٹھی وغیرہ شامل ہن۔ (ملتان زبان اور اس کا اردو سے تعلق صفحہ 20)

فرہنگ

1- آئینوز زبان AINU Language

آئینوز زبان جاپان اتے روس وچ رہن والے آئینو قبیلے دی زبان اے۔ ایہہ ہک Isolate language ہے۔ جوزف گرین برگ دا خیال اے جو ایہہ Eurasiatic Languages گروپ نال تعلق رکھدی ہے جڈاں جو Alexander Vovin دا خیال ہے جو اینڈر تعلق Austroasiatic زبانیں دے خاندان نال اے۔

2- آسٹرو ایشیا ٹک زبانان:

ایہہ ہک وڈے لسانی خاندان نال تعلق رکھن اتے جنوبی ایشیا وچ الایاں ویندن۔ انہیں کوں عام طور تے ڈو حصیں وچ وڈتیا ونج سگدے ہک Mon-khmer زبانان اتے ڈو جھیاں منڈاز زبانان Mon-Khmer زبانیں وچ Mang, Kharic, Babmaric, Pearic, Khmer اتے کئی بیاں شامل ہن۔ جڈاں جو منڈا قبائل دی زبانیں وچ کورکو، سنھتالی، مہالی، توری، اتے منڈاری شامل ہن۔ منڈا قبائل دیاں ایہہ زبانان چھوٹا ناگ پور، جھاڑکھنڈ، بنگال اتے اڑیسہ وچ الایاں ویندن، جڈاں جو مومن کھمیر زبانان ہندوستان کوں علاوہ کبھوڈیا، ویت نام، تھائی لینڈ، لاؤس اتے چین وچ الایاں ویندن۔

3- آریائی زبانان:

آریائی زبانان بارے خیال اے جو او آریا قبائل دی قدیم ترین بولی

شنا، کھوار، کوہستانی وغیرہ قابل ذکر ہیں۔ پشاور زبانوں وادی سندھ دی ہک بہوں پرانی زبان بروہسکی تے آریائی زبانیں دے ہک مخصوص لہجے دے اثرات وچ پیدا تھیاں۔ انہیں زبانیں دیاں بیاں مقامی بولیاں وی ہن۔ جنہیں وچ ونگلی۔ وی الا۔ کلاشا۔ کواپتی۔ پٹنئی وغیرہ شامل ہن۔ پشاور زبانوں پاکستان دیں بھیس زبانیں دے ارتقاء وچ بہوں حصہ گدھے۔

8- دراوڑی زبانوں:

دراوڑی دے بارے جدید ترین نظریہ ایہہ اے جو اکیڑھ روم دے علاقے نال تعلق رکھدے ہن۔ اوہک مدنائیں عراق وچ رہے۔ اوہدے بعد بلوچستان دے راہ نال سندھ وادی وچ آگے۔ اتے ایں علاقے وچ آباد پرانی سیاہ فام نسلیں نال رل مل گئے۔ (ہندوستانی لسانیات صفحہ 99) انہیں پرانے باشندیں عیندے وچ نگرہیز اتے آسٹریک نسلاں شامل ہن نال رل تے ہڑپہ تہذیب دی بنیاد رکھی۔ آریائیں دے آون دے بعد ہک مدنائیں انہیں نال بھٹری ڈٹی۔ ول لے ہندوستان چلے گئے۔ دراوڑی زبانیں وچوں ہک زبان براہوئی اچ تائیں پاکستان وچ الائی ویندی اے۔ خیال اے جو سندھ وادی تے خصوصاً سرائیکی وسیب وچ تامل زبان دی ابتدائی شکل الائی ویندی ہوئی۔ تامل تقریباً 200 ق۔ م کنوں لکھی پڑھی ویندی اے۔ دراوڑی زبان آج کل لے ہندوستان وچ الایاں ویندن جنہیں وچ تامل، تیلگو، اتے ملیالم کافی مشہور ہن۔

5- ایڈونائی لینڈ (Edo Nyland) (1927 تا)

ایہہ نیدر لینڈ وچ پیدا تھیا اتے لسانی آثار دے کم کریند ا رہیا۔ ایند نظریہ ہے جو دنیا دیاں اکثر زبانوں پرانی معدوم زبان صحارن کنوں ملکتھیں۔ عیندے سب کنوں زیادہ اثرات Basque زبان وچ ملدن۔ اوں Ainu زبان تے کم کیئے۔ اوہد خیال اے جو ایہہ آٹھ ہزار سال پرانی زبان اے۔ اوہدے ایہہ خیالات اوہدی ایں site تے پڑھے وچ سگدن۔ اوں نے اپنی تھیوری وچ (VCV) دے اصولوں کوں سامنے رکھے۔

<http://www.islandnet/~edonon>

6- باسق زبان Basque Language

ایں زبان دا اصل ماں Euskara اے۔ ایہہ زبان پین دے ایہے اتے فرانس دے لے تے پچا دھی علاقے وچ الائی ویندی اے ایہہ ہک Isolate زبان اے۔ تاہم سمجھیا ویندے جو جاپان دی isolate زبان Ainu نال ایں زبان دا کہیں قسم دا جینیاتی سنگ اے۔

7- پشاور/دراوڑی زبانوں

پشاور زبانوں پاکستان دے انتہائی اُچھے علاقے وچ الایاں ویندن انہیں کوں درو (دارو) Dardic زبانیں داناں وی ڈتا ویندے انہیں کو آریائی زبانوں دے گروپ وچ انج خاندان دی حیثیت نال گنو یا ویندے۔ پشاور زبانیں وچ کشمیری،

فریدی“ ”جاوید نامہ (سرائیکی منظوم ترجمہ)“ ”نور جمال“ ”سرائیکی لوک گیت“ ”قصیدہ بردہ، (چار زبانیں وچ منظوم ترجمہ)“ ”کونین دا والی“ کافی مشہور ہن۔ ڈاکٹر مہر عبدالحق اپنے پی ایچ ڈی دے مقالے وچ سرائیکی کون پنجابی کونوں لہجہ زبان منیدن۔

12- جیکوئس ڈریڈا: (15 جولائی 1930ء تا اکتوبر 2004ء) جیکوئس ڈریڈا پیدائشی طور تے الجزائر مال تعلق رکھیندا ہا۔ لیکن بعد وچ فرانسیسی شہریت اختیار کر گھدی۔ اوندی زیادہ تر مشہوری Deconstruction دے نظریے دے حوالے مال اے۔ ایند انویس یورپی فلاسفی تے وی کافی اثر اے۔ ایندی ابتدائی کتاب "of grammatology ایندی ساری مشہوری داسبب بنی۔

13- Derek Bickerton (25 مارچ 1926ء تا.....) امریکی ریاست Hawaii دی یونیورسٹی وچ تاحیات لسانیات دا پروفیسر اے اوندے کتابیں وچ اے کتاباں مشہور ہن

1-Language and Species

2- Origin of Language

3- Creole Language

4- Roots of Language

5- Language and Behavior

Brickerton دا خیال اے جو ویہ لکھ سال پہلے انسان دے آباؤ اجداد لفظ الہ

Merrit Ruhlen-9

امریکہ دے معروف ماہر لسانیات جیو جی Stanford University وچ پڑھیندے اتے Josaf green Berg دا شاگرد اے۔ ایہہ وی اپنے استاد وانگوں Single earlier language داعامی اے۔ ایندیاں مشہور کتاباں وچوں The origin of language: tracing the evolution of the mother tongue. کافی مشہور اے۔

10- ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل: (Dr. C.Shackle 1942ء تا.....) ڈاکٹر کرسٹوفر شیکل دا تعلق برطانیہ مال اے اولندن یونیورسٹی وچ پڑھیندن، انھیں کئی دفعہ سرائیکی وسیب دا دورہ کیئے اتے باقاعدہ طور تے سرائیکی زبان سکھینے اتے سرائیکی بارے ہک کتاب وی لکھی اے ایندے علاوہ انہیں سرائیکی شاعری وچ تصوف تے مرثیہ بارے تحقیقی کم کیئے۔ پنجابی بارے وی انھیں دا کافی کم اے۔

11- ڈاکٹر مہر عبدالحق مرحوم (1915ء تا.....)

ڈاکٹر مہر عبدالحق لیہ وچ جئے اتے 1930ء وچ لیہ وچوں وی میٹرک دا امتحان پاس کیئا، پھر وچوں بی اے دی ڈگری گدھی، پرائیویٹ طور تے ایم اے دا امتحان پاس کیئا، بعد وچ انھیں پی ایچ ڈی دا مقالہ ”ملتانی زبان کا اردو سے تعلق“ تحریر کیئا۔ انھیں دیں کتابیں وچ ”سرائیکی اور اس کی ہمسایہ علاقائی زبانیں“ ”مزید لسانی تحقیقات“ ”سرائیکی زبان دے قاعدے قانون“ ”مئے گلخام“ ”پیام فرید“ ”لغات

کتاباں

- 1- ملتانى زبان اور اس کا اردو سے تعلق از ڈاکٹر مہر عبدالحق
باراول 1967ء اردو اکادمی - بہاول پور
- 2- کشمیری زبان و ادب کی مختصر تاریخ از ڈاکٹر محمد یوسف بخاری
طبع اول جون 1989ء مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد
- 3- گلگت اور شتاز زبان مصنفہ ڈاکٹر ناموس
پہلا ایڈیشن 1961ء اردو اکادمی بہاول پور
- 4- لسانیات پاکستان از ڈاکٹر عبدالمجید سندھی
طبع اول مارچ 1992ء مقتدرہ قومی زبان اسلام آباد
- 5- تاریخ ادبیات مسلمانان پاکستان وہند
چودھویں جلد علاقائی ادبیات مغربی پاکستان (حصہ دوم)
طبع اول 1971ء پنجاب یونیورسٹی لاہور
- 6- جریہ (30) شعبہ تصنیف و تالیف وترجمہ جامعہ کراچی اشاعت 2004ء
- 7- ”سرائیکی زبان اور ادب رسم الخط آتے آواز اس“ از: اسلم رسول پوری
پہلی واری 1980ء سرائیکی پبلیکیشنز رسول پور، ضلع راجن پور
- 8- ”آریائی زبانیں“ از: سدھیو رورما
- 9- ”اردو کی زبان“ از: ڈاکٹر سہیل بخاری 1997ء، فضلی بک سنٹر اردو بازار کراچی۔

18- ولیم جونز William Jones (1746 تا 1794ء)

برطانیہ وچ جایا تے ہندوستان وچ بنگال دی پیریم کورٹ دے چیف جسٹس دے طور تے
1883ء تائیں کم کریندا رہیا۔ اینکوں زبانیں نال دلچسپی ہئی۔ اس اندو یورپین زبانیں
دے درمیان لسانی رشتے دریافت کیجے۔ جیہیں یورپ وچ دھوم مچاؤتی۔ لہوں نے سنسکرت
زبان تے وی 1786ء وچ ہک کتاب شائع کیتی۔ لہندے بارے مشہور اے جو تقریباً
اٹھارویں زبانوں جاند اہل۔ اوں نے رائل ایشیاٹک سوسائٹی آف بنگال دی بنیاد وی رکھی۔

19- P.I.E. (Proto_Indo-European Language)

اس کنوں مراد قدیم ہند یورپی زبان اے۔ جیڑھی ہندوستان ایران اتے
یورپ دیں آریائی زبانیں دی ماہ اے۔ خیال کیتا ویندے جو تقریباً اٹھ ہزار سال
پہلے ایہہ ترکی دے پوآدھی علاقے وچ الائی ویندی ہئی۔ جیندے آپنے کئی لہجے ہن۔
جیڑھے مختلف قبائل بلیندے ہن۔ ایندے بعد پنج، چھ ہزار سال پہلے ترکی دے کجھ
قبیلے لے روس چلے گئے۔ اس نقل مکانی دی وجہ کنوں انہیں دیں لہجیں دی وی تبدیلی
آگئی۔ ایہہ لوک روس دے Black sea والے علاقے وچ وچ رہے۔

بعد وچ انہیں دے کجھ قبیلے، ایران، ہندوستان اتے یورپ ڈوسر کیتا تے موجودہ
زبانیں آپڑیاں ابتدائی شکلاں بنزائیاں اتے مختلف گروپس سامنے آئے۔ جنہیں وچ
کیلٹک، جرمانک، البانین، یونانی، آرمینیئن، انڈک، ایرانی، بالٹو، سلاوٹک وغیرہ
شامل ہن۔